

॥ आनंदबोधामृत ॥

आनंदबोधामृत

श्री चित्रापूर मठाचीं इतर प्रकाशनं

1. Saartha Shivananda Lahari (Sanskrit-Konkani)
By H. H. Shrimat Anandashram Swamiji
2. Sandhyavandanavu (Kannada)
3. Sandhyavandana (English)
4. Atha Devataarchana Vidhi (Sanskrit)
5. Fifty Years of Bliss* (English)
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
6. Thus Spake Our Guru* (English)
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
7. Guru Gita*
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
8. Gayatri*
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
9. Dharma*
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
10. Prayers*
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
11. Hymn of Illumination*
By Dr. Gopal S. Hattiangdi
12. Gleanings from Guru Gita
By V. Rajgopal Bhat
13. Our Sanskaras
By V. Rajgopal Bhat
14. Pandav Gita
By V. Rajgopal Bhat
15. Sadguru Bodhamrutā,
By V. Rajgopal Bhat
16. Pancharatna Haripatha
By V. Rajgopal Bhat
17. श्री गीताम्मा* (Konkani)
By Pandurang N. Nadkarni
18. श्री चित्रापूर नित्यपाठ

---

* Out of print

॥ आनंदबोधामृत ॥

१९९९

‘आनंदबोधामृत’ ह्या पुस्तिकेचे संस्करण
परमपूज्य श्रीमत् सद्योजात शंकराश्रम स्वामीजी
हांगेल्या पट्टाभिषेकाच्या द्वितीय वार्षिकोत्सवाच्या निमित्ताने प्रकाशित केल्यां.
५ फेब्रुवारी १९९९

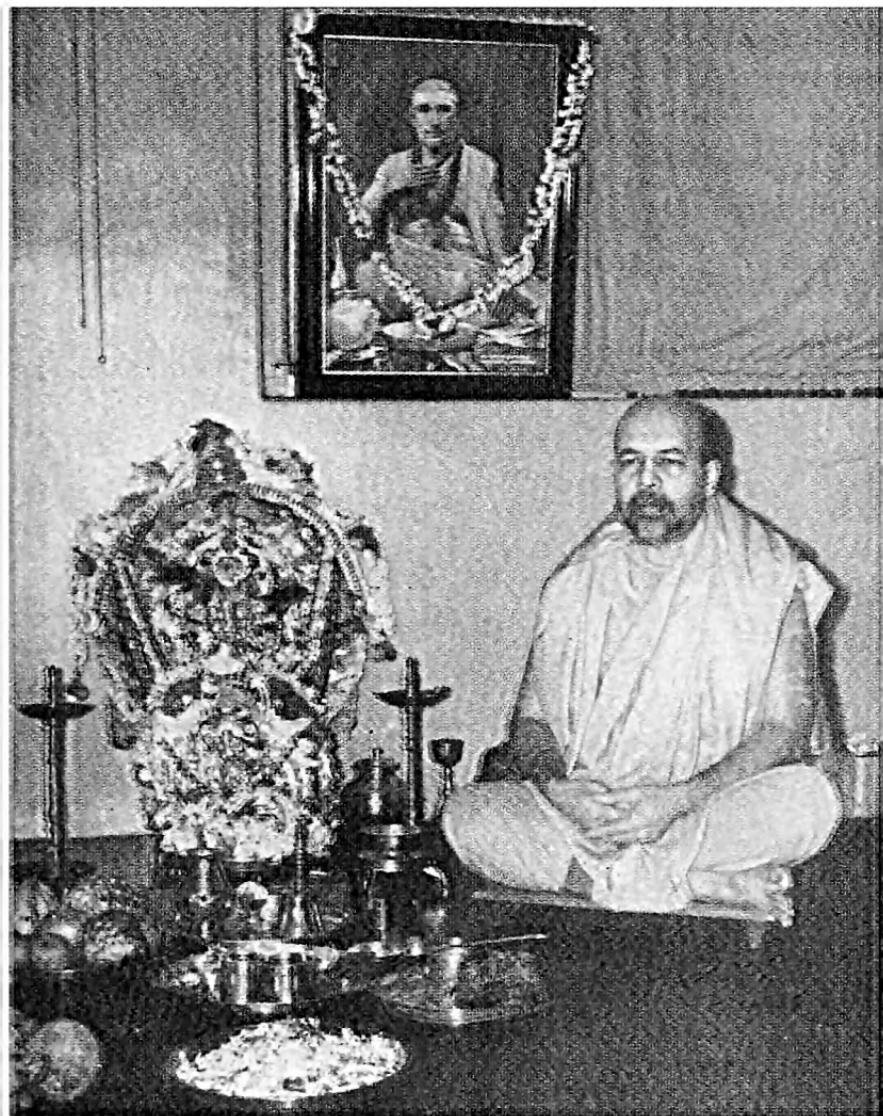
प्रकाशन प्रायोजक :
श्री आनंदाश्रम (खार मठ)
१६ वो रस्तो, खार, मुंबई ४०० ०५२

भित्तवेली रंगचित्रं
चित्रकार : प्रभाकर गणपत सिंह
छायाचित्रकार : भवानीशंकर गणपत कालतोड
श्री चित्रापूर मठाने प्रकाशित केलेल्या
'फिटी इयर्स ऑफ ब्लीस'
या गोपाळ शंकर हड्डंगडी हात्रे संपादन केलेल्या ग्रंथातुल्याने साभार

संपादक : विठ्ठल राजगोपाल भट
अक्षरजुळणी : गोकर्ण एण्टरप्राइझेस, मुंबई ४०० ०१६
मुद्रक : कृष्ण शंकर करवार, रेखा डिझाइन अण्ड प्रिण्ट सन्हिंसेस
१७/१२ तालमकीवाढी, ताढेव, मुंबई ४०० ००७
मुद्रणस्थळ : मौज प्रिण्टिंग ब्यूरो, मुंबई ४०० ००४
प्रकाशक : गुरुदत्त विठ्ठल भट, मानद चिटणीस, स्थायी समिती
श्री चित्रापूर मठ, शिराळी ५८१ ३५४

परम पूज्य श्रीमत् सद्योजात शङ्कराश्रम स्वाम्यांगेलो शुभसन्देशु

SWAMI SADYOJAT SHANKARASHRAM

ॐ

॥ श्री भवानीशङ्करे विष्वपते ॥

SHRI CHITRAPUR MATH
SHIRALI (U. K. DIST.)
581 354, KARNATAKA
INDIA
O : (08385) 66468

॥ श्रीगुरुभ्यो नमः ॥

आम्गेलो परमगुरुनीं रविकिरणा च्वा तिर
आम्गेलो कोंकणी माटूभाषेत्तु अनुबन्धकेललते झमुल्य
प्रासादिक लेख्यांचो संग्रह ह्या 'आनन्द बोधामृत'
पुस्तकांतु केललास्स । ह्या आनन्द बोधामृताचें
प्राप्तान आम्मी सकडानीं कोर्यो, कृतार्थजाव्यां, ह्यो
आम्गेलो परमगुरुं गेलो प्रसादु मन्त्रेक घरांतु पावो
म्हैणु आम्मी नाशयण स्मृण धूर्वेक शुभाचिन्तन कर्तीति ।

द्या इलाघनीय संग्रह कार्य कर्तव्या
श्रीराजगौयाल महृ आणि त्रागेव्या इतर सठकार्थीचेहो
भवानीशङ्करालो कृपाकटाक्ष सदा आळस्तो ।

भवदीय शिवकाँझो,

सद्योजातशङ्कराश्रम

अनुक्रम

परम पूज्य श्रीमत् सद्योजात शङ्कराश्रम
स्वाम्यांगेलो शुभसन्देशु

पांच

१. अद्वैतवेदान्त आनि भक्तियोगु	१
२. निष्काम कर्मयोगु	५
३. उपदेशपंचक	११
४. गायत्री मंत्राचो विद्यारण्यकृत अद्वैतपर अर्थु	१६
५. गीतेंतुलि समन्वय दृष्टि	२६
६. निष्काम भक्तियोगु	४५

अद्वैतवेदान्त आनि भक्तियोगु

भक्ति म्हळ्यारि ईश्वरागेल्या चरणांतुं आशिशिलि प्रीति आनि त्या प्रीतिच्या वृद्धिखातिर अथवा त्या प्रीतिने प्रेरित जान्यु कोर्चे तस्ले श्रवण, कीर्तन, स्मरण वगैरे. ही भक्ति कोर्का जाल्यारि ईश्वरु आनि भक्तु ह्या द्वैताचि आवश्यकता आस्स. लोकांतुं पति-पत्नि, माता-अपत्य, परस्पर मित्र इत्यादि द्वैताक आश्रय कोर्नुचि प्रेमाचो व्यवहारु दिस्ता, न्हंतां एका व्यक्तिने तो साध्य ना. अतः जीवु आनि ईश्वरु एकचि म्हुणु सांगतले अद्वैत तशीचि द्वैताचि अपेक्षा कर्तालि भक्ति हीं परस्पर विसंगत अशी अनेक फंतां अभिप्रायु व्यक्त केल्यालो आख्यता. जाल्यारि अद्वैतियि भक्ति कर्ताति, मात्र न्हंयि, द्वैत्यां इत्लोचि भक्तिचो आनंदुयि पाव्याति. जाल्येन्मतिं अद्वैत्यांगेल्या दृष्टिने हीं दोन्नियिकाशि सुसंगत जात्ताति हाज्जे दिग्दर्शन ह्या लेखांतुं केल्येले जात्ता.

अद्वैतमतांतुं जीवागेल्यो दोनि दशा स्वीकार केल्याति. तागेल्या संसारबन्धाक कारण जाल्येले अज्ञान आस्ससरि व्यवहारदशा. परमात्मसाक्षात्काराने तें अज्ञान निवृत्त जाल्येले नंतरची परमार्थदशा. कशिशिकि स्वप्नदशा चालु आस्ससरि तांतुलें दश्य सत्य म्हुणु दिस्ता तशी अज्ञान आस्ससरि ह्या द्वैतात्मक प्रपञ्चाक तात्पूर्तिक सत्यत्व आस्स, हाक्काचि व्यावहारिक सत्य म्हणताति. जागि जाल्येले नंतर स्वप्नदश्य मिथ्या म्हुणु दिस्ता, तशी आत्मप्रबोधानंतर हो प्रपञ्च मिथ्या, एक आत्मचैतन्य मात्र सत्य म्हुणु दिस्ता, हेंचि पारमार्थिक सत्य.

व्यावहारिक दशेंतुं अद्वैत्यागेत्या भक्तिक कसळियि अनुपपत्ति ना. ह्या दशेंतुं शास्त्र, उपदिष्ट साधनं, तांचें अनुष्ठान, साध्यं, गुरु-शिष्य, भक्त-भगवन्तु इत्यादि द्वैताक सत्यत्व आस्ता. शास्त्रप्रामाण्यावेत्यानें तें मिथ्या म्हणु अद्वैति लेका, जात्यारि प्रत्यक्ष व्यवहारांतुं ताका आनि द्वैत्याक कांयि भेदु आस्सना. द्वैत्यावारिचि तो अन्न-रसांचें सेवन कर्ता आनि तृप्ति-आनंदु पाव्ता, तशीचि तांने द्यावागेलि (शुद्ध कोंकणि उच्चारु!) भक्ति कोर्नु आनंदु पांच्वे आस्स. ही अनुभवाचि संगति. ‘नहि वृष्टे अनुपपत्तं नाम ।’ अनुभवाच्या संगतिंतुं हें अश्शि, तें कश्शि म्हणु प्रश्नो कोरुक आस्पद ना.

अद्वैत्याक सगुणभक्ति शक्य आशिल्तरि ती ताका अवश्य आस्सकि म्हणु प्रश्नो यात्ता. केवल निर्गुण तत्त्वाचें श्रवण, मनन, निदिध्यासन कोर्नु अनुभवु पांच्वाक समर्थ आशिल्या उच्च-कोटिच्या साधकांक सगुणभक्तिची आवश्यकता ना. जात्यारि देहाभिमानु शिथिल जाय्यात्तिल्या मन्द-मध्यम दर्जेच्या साधकांक निर्गुण-अव्यक्ततत्त्वविषयक ज्ञानमार्गु अत्यंत कष्टसाध्य जाव्यु आस्स. तांका ‘तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् । ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥’ म्हणु श्रीकृष्णपरमात्माने सांगिले प्रकार तागेत्या अनुग्रहाने पुणि परमात्मप्राप्तिक साधन आशिलें ज्ञान संपादन कोर्चे खातिर सगुणभक्ति अगत्य आस्स. असूल्या साधकांगेलि भावनाचि ‘देहबुद्ध्य तु दासोऽहं जीवबुद्ध्या त्वदंशकः । आत्मबुद्ध्या त्वमेवाहमिति मे निश्चिता मतिः’ ह्या वचनांतुं व्यक्त केल्यां. देहाने तो ईश्वरागेलि सेवा कर्ता, जाळलिमिं देहाच्या दृष्टिने तो ईश्वरागेलो दासु. विशाल जाव्यु आशिल्या मायारूप उपाधिने आवरणाने युक्त चैतन्याचि ईश्वरु. त्याचि मायेच्या वृत्तिरूप अविद्येने अथवा तत्परिणामात्मक अंतःकरणाने आवृत चैतन्य जीवु. अतः जीवत्वाच्या दृष्टिने तो ईश्वरागेलो अंशु. माया आनि अंतःकरण ह्या उपाधिचो संबंधु सोणु शुद्ध चैतन्याच्या दृष्टिने तो आनि ईश्वरु एकचि.

भक्ति अद्वैताक विरुद्ध ना, इत्लेचि न्हंयि, त्याचि भक्तिने विशिष्ट साधकांक अद्वैत अनुभवुयि येण्व्यो आस्स. हें ‘तस्यैवाहं ममैवासौ स एवाहमिति त्रिधा । भगवच्छरणत्वं स्यात्साधनाभ्यासपाकतः ॥’ ह्या वचनाने व्यक्त जात्ता. भक्तु आरम्भांतुं जगाचेरि आशिशिलि आस्था सोणु ईश्वरूचि आपणाक गति ह्या भावनेने ताक्का शरण वत्ता. तावळि आपण ईश्वरागेले म्हणु भक्ताक दिस्ता. ही भक्ति घनिष्ठ जात्तां जात्तां भक्तु ईश्वराक इत्ले थायि वश कर्ता कि तो एक क्षणु सुद्धां भक्तागेलें हृदय सोणु वचना. ह्या स्थितिंतु भक्ताक ईश्वरु आपूणागेलोचि अशिशि दिस्ता. हीचि भक्ति पराकाष्ठेक पान्नाफुडे सर्वयि ईश्वरु, आपणायि तोचि हें भक्तागेल्या अनुभवाक यात्ता. अशिशि शरणागतिच्या चरम सीमेक पाविल्हो तो भक्तु आपूणागेल्या व्यक्तित्वाचो लयु कोर्नु पूर्णतया ईश्वरांतुं लीन जाव्यु आस्ता.

परमार्थदशेक पाविल्या जीवन्मुक्तांतुं सुद्धां सगुणभक्त आस्सुनये आशिशि ना. कश्चिकि राज्या कुइको सर्पु म्हणु लेक्कनु भिल्लल्या मनुष्याक आयिल्हो थरथरो, हूम वगैरे विकार तो सर्पु न्हंयि, राज्यु म्हणु कळळले नंतरयि थोडो वेळु आस्ताति तशिशि आत्मसाक्षात्काराने जग मिथ्या म्हणु अनुभवु आयिल्हे नंतरयि प्रारब्धकर्माचो अवशेषु आस्ससरि जीवन्मुक्तांक शरीर, अन्तःकरण इत्यादिंचो संबन्धु आनि तन्मूलक सुखःदुःखांचे अनुभव आस्ताति. तो संबन्धु आनि ते अनुभव अत्यंत शिथिल जाव्यु फक्त प्रारब्धभोगापूर्ते आस्ताति, तांचेमिति जीवन्मुक्तांक कसलेयि बाधक ना म्हळळलि खब्बरि विंगडि. इन्द्रजाल मिथ्या म्हणु गोत्तु आशिशिल्यानिंयि तें पोळोव्यु विनोदु पाविल्हेवारि जीवन्मुक्तयि ह्या समाधिची दशा सोणु बाकीचे वेळारि ह्या मायामय जगाचो विनोदु पफैताति. असूल्या व्युत्थानदरेंतुं प्रारब्धाच्या विविधतेक अनुसरूनु थोडे जीवन्मुक्त सहजसमाधिंतूंचि—जगाचे भान चडावत नास्तना अद्वैत-ब्रह्मानन्दांतूंचि—गुंग जाव्यु आस्सुक पुरोति. आनि थोडे राजर्षि जनकावारि कर्मयोगांतुं तत्परयि आस्सुनये म्हणु ना. आनिकयि थोडे भक्तिरसाचें आस्वादन कर्तले आसूचें शक्य आस्स.

ह्या आखैरेक सांगित्या जीवन्मुक्तांगेल्या विषयांतुंचि भागवत 'आत्मारामाश्च मुनयो निर्गन्धा अप्युरुक्रमे । कुर्वन्त्यहैतुकीं भक्तिमित्थंभूतगुणो हरिः ॥' 'श्री हरि ह्या थेरेच्या गुणांनि अलंकृत जान्वु आस्स कि अनुभवापदवीक पाविल्ले केवल आत्माराम मुनि सुद्दां ह्या त्रिविकामागेलि अव्याज भक्ति कर्ताति' म्हणु सांगता.

उंचावेल्या विवेचनानें अद्वैतमत आनि सगुणभक्ति हीं परस्पर विसंगत नाति म्हणु वाचकांक दिसुनु येत्ले. असूत्या भक्तिच्या योगाने 'तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानजं तमः । नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥' म्हणु श्रीकृष्णपरमात्माने सांगिल्लो अज्ञानतमोविनाशकु ज्ञानरूप दीवो सर्वांगेल्या हृदयमन्दिरांतुं प्रकाशित जावो हीचि त्या दयाघन परमात्मागेल्या चरणांतुं प्रार्थना.

'चित्रापूर रवीकिळ' ह्या श्री चित्रापूर मठाच्या मुख्यपत्राच्या ऑक्टोबर १९५४ अंकातुल्याने पुनर्मुद्रित.

निष्काम कर्मयोग

श्रीकृष्णपरमात्मु गीतेतुं निष्काम कर्मयोगु उपदेश कर्तना सांगता—

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।
मा कर्म फलहेतुर्भूर्मा ते सङ्गोऽस्त्वकर्मणि ॥

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्ध्यसिद्ध्योः समो भूत्वा समत्वं योग उच्यते ॥

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा करोति यः ।
लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाम्भसा ॥

तुका कर्मातुं मात्र अधिकारु. केद्वायि फलाचो संबंधु घेबाका. (कर्मफलाच्या इच्छेच्या द्वारा-) कर्मफलाच्या उत्पत्तिक तुं कारण जाबाका. (फलाचि इच्छा कोर्नये जात्यारि कर्म इत्याक कोर्का म्हणु-) कर्मत्यागांतुंयि प्रीति पाब्नाका.

धनंजया, कर्तृत्व-भोक्त्वाचो अभिमानु सोणु आनि कर्माचि सिद्धि अथवा असिद्धि हांतुं समत्वभावाच्या-हर्षशोकराहित्याच्या-मूलक योगयुक्त जाब्नु कर्म करि, समत्वाकचि योगु म्हणताति,

कोणु कि कर्म ईश्वराक अर्पण कोर्नु आनि फलाचि इच्छा सोणु कर्ता तो कमलाचें पान काशिशि कि उदकाने लिस जाय्या

तशिं (कर्माच्या परिणामरूप पापपुण्यात्मक-) दोषाने लिस जायना.

ह्या वचनानिं फलाचि इच्छा आनि कर्तृत्वाचो अभिमानु नास्तना तशीची सिद्धि-असिद्धि इत्यादि द्वंद्वांतुं हर्षशोकात्मक विकारांक वश जायनास्तना शांत अंतःकरणाने युक्त जान्वु ईश्वरार्पणबुद्धिने कर्म कोर्चे हेंचि निष्काम कर्म अशिं दिस्ता.

ह्या निष्काम कर्माक अधिकारि जान्वु आशिले गृहस्थ प्रायशः अनेक कामनानिं वेष्टित जान्वु आस्ताति. घर, जमीन, द्रव्य, उद्योग, अधिकारु, गौरव, प्रतिष्ठा वगैरे प्राप्त जांव्का. बाख्य-चेडवं बंधु-बांधव इष्ट-मित्र हांकां आणे प्रीति कोर्नु तांगेल्या प्रीतिकयि आणे पात्र जान्वु तन्मूलक सुख पांव्का. सर्वानिं आण्यागेल्या विषयांतुं सदभिप्रायु दर्वोर्नु धेंव्का, आण्यागेलि स्तुति कोका. कोणेयि आण्यागेलि निंदा कोर्नये इत्यादि अपेक्षा पुरुषांक आस्ताति. स्त्रियांक एतत्समान अपेक्षा आस्सनु हाज्ञाकयि चडावत जान्वु फूल, आभरणं, विशिष्ट प्रकाराचिं वस्त्रं वगैरेचि इच्छा आस्ता. 'ह्या लोकांतुं खंयि जाल्लतरि कामरहित जान्वु आशिल्याने कर्म केळले' दिसना. जरि कस्लेयि केळले आस्त्यारि तें सर्व कामागेलोचि कारभार.' अशिं मनुयि म्हणता. ह्या स्थितिंतुं निष्कामकर्म शक्य आस्स वे? कदाचित् शक्य जाल्लतरी गृहस्थागेल्या कुटुंबपोषण वगैरे जबाबदारीमितिं ताक्का निष्कामकर्माचो उपदेश कोर्चे अनिष्ट न्हयि वे? अतिशय कामात्मक स्वभावु आशिल्यांक निष्कामकर्माच्या प्रचाराने तेंवयि ना, शास्त्रोक्त सकामकर्मयि ना अशिं जान्वु केवल पशुसाधारण आहारु, निद्रा वगैरे स्वाभाविक कर्मातु मात्र प्रवृत्त जान्वु ते अधोगतिक वचशिनाति वे? इत्यादि आशंका लोकांगेल्या मनांतुं उद्भव जाल्लल्यो दिस्ताति.

जाल्यारि तांगेल्या अधिकारानुरूप भिन्नभिन्न साधनं उपदेश कोर्च्या वैदिक धर्माच्या वैशिष्ट्याक अनुसरूनु गीतायि कोणाक कि स्वभाववशात् निष्कामकर्म शक्य ना तांकां सकामकमीचे अनुमोदन कर्ता. तांगेले विषयांतुं श्रीकृष्णपरमात्मु सांगता-

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसङ्ग्निनाम् ।
जोषयेत्सर्वकर्मणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥

ज्ञान्याने कर्मातुं आसक्ति पाव्नु आशिल्या (आप्णे कर्म कोर्नु ताज्जे फल पांच्का म्हळळल्या) बुद्धिचे (निष्कामकर्माच्या प्रशंसेच्या द्वारा-) चालन कोर्नये. किंतु तांका इष्ट आशिलिं सर्व कर्म आप्णेयि अनासक्तबुद्धिने आचरण कोर्नु त्या उदाहरणाने तांचे कोरोव्नुयि त्या कर्माचे अनुष्ठान कोरोंच्का.

सकामबुद्धिने सुद्धां शास्त्रोक्त कर्माचे आचरण केल्यारि तीं कर्म क्रमेण अनासक्ति आस्सकोर्नु भगवत्प्राप्तिक कारण जात्ताति म्हळळलो अभिप्रायु ‘धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ’ ह्या वचनातुं श्रीकृष्णाने व्यक्त केल्ला. कष्टपरिहाराखातिर अथवा इष्टप्राप्तिखातिर भक्ति कर्तल्या आर्त आनि अर्थार्थि ह्या सकाम भक्तांगेलियि परिगणना तात्रे चतुर्विध भक्तांतुं केलल्या. लौकिक प्रयत्नांचो अथवा दृश्य जगाचो मात्र आश्रय कोर्नु आशिल्या अल्प मतिच्या लोकांपेक्षां सकामबुद्धिने जाळलत्तरी अलौकिक शास्त्रीय कर्माचो अथवा अदृश्य शक्तिचो आश्रय कोर्नु आस्तिकमार्गाचे अनुसरण कर्तलत्तस्ले हे श्रेष्ठ जाळलिमिंति ‘उदारः सर्व एवैते ।’ म्हुणु प्रशंसा कोर्नु तांगेल्या अधिकारानुरूप सकामत्वाक उत्तेजनन्चि दिल्ल्यां.

कोणाकायि निष्कामकर्म कोर्का म्हुणु सांचेभित्तरि तात्रे सर्वथा कामरहित जांच्का अश्चि अभिप्रायु न्हयि. तें शक्ययि ना. पूर्णतया कामरहित जांच्वे ‘सोऽप्यस्य परं दृष्ट्वा निवर्तते ।’ (ह्या साधकागेलो राग-कामु-परमात्माक पळैनाफुडे निवृत्त जात्ता.) म्हुणु श्रीकृष्णाने सांगिले प्रकार आत्मज्ञांक मात्र साध्य आस्स. तांकां निष्कामकर्माचि आवश्यकता ना. कोणागेले अंतःकरण शुद्ध जाय्यि, राग-द्वेषांनि दूषित आस्स तांकां चित्तशुद्धिखातिर निष्कामकर्माचे विधान केल्यां म्हुणु—

कायेन मनसा बुद्धया केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥

कर्मयोगी देहाने मनाने, बुद्धिने तशीचि इंद्रियानि, ह्या
करणांतुं ममत्व, अभिमानु दर्वनास्तना (केवलै-) आनि
फलाचि इच्छा सोणु चित्तशुद्धिखातिर कर्म कर्त्ताति.

ह्या वचनाने सिद्ध जाता. अतः अनेक थराच्या कामनानिं सुक्त जाव्यु
आस्पूनु प्रपंचाचि जबाबदारी, व्यवहारु पळेतचि आशिल्या
स्थितिंतुं निष्कामकर्मचिं अनुष्ठान शक्य आस्स म्हणु स्वीकार कोर्का
जाता. कर्मचिं फल भोग्युक पुनः जन्म घेंका जाता, तेन्मिति ते
जन्ममरणरूप संसारबंधाक कारण जाता. ‘अयुक्तः कामकारेण फले
सक्तो निबध्यते ।’ (निष्कामत्व नातिलो काममूलक फलांतुं आसक्त
जाव्यु बद्ध जाता.) ‘गतागतं कामकामा लभन्ते ।’ (कर्मफलांचि
इच्छा कर्तले गमनागमनरूप संसार पाव्याति.) तशी म्हणु कर्म
कर्नास्तना राब्बुक,—कर्माक आश्रय जाव्यु आशिल्या देह, इंद्रियं,
अंतःकरण हांतुंथाव्यु आप्यण विंगड केवल साक्षी म्हणु अनुभव
पाविल्या ज्ञान्यांशिवायि बाकीच्यांक—‘न हि कश्चित्क्षणमपि जातु
तिष्ठत्यकर्मकृता’ (कोणुयि केज्जायि एक क्षण सुद्धां कर्म कर्नातिले
राब्बना.) ह्या वचनाप्रकार साध्य ना. अतः कर्म कोर्नुयि
कर्मबंधांतुंथाव्यु सुक्त जांव्यो तस्लो मार्गु सोदका. तो मार्गु म्हळ्यारि
निष्कामकर्मचि म्हणु गीता सांगता. यज्ञ, दान, तप इत्यादि शास्त्रोक्त
कर्म निष्काम जाव्यु केल्यारि तीं बंधाक कारण जाधास्तना उलट
चित्तशुद्धि आस्सकोर्नु क्रमेण ज्ञानप्राप्तिद्वारा मोक्षाक कारण जात्ताति.
‘युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शान्तिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ।’ (अनासक्तु
कर्मफलाचो त्याग कोर्नु क्रमेण चित्तशुद्धि आनि ज्ञानप्राप्तिचे द्वारा
ज्ञाननिष्ठेने मेळिच शांति अर्थात् मोक्षु पाव्या.) हें निष्कामकर्म
कर्तल्याने प्रपंचाचो व्यवहारु सोदका म्हणु सांगनि. आप्णागेलि
जबाबदारि निर्वहण कर्तना इष्टप्राप्ति आनि अनिष्टपरिहाराखातिर
लौकिक प्रयत्न तशीचि जपु, पारायण, शांति होमु इत्यादि दैविक
साधनंयि अवश्य कोर्काति. फक्त यथासाध्य अनासक्त जाव्यु, सुख-

दुःख लाभ-नष्ट सिद्धि-असिद्धि वगैरे द्वंद्वांतुं समत्व-हर्षविषादराहित्य राकूनु घेनु व्यवहार केल्यारि तो निष्कामकर्माकि सुसंगत जान्नु त्या व्यवहाराचोयि दोषु लाग्नना ‘सुखदुःखे समे कृत्वा लाभालाभौ जयाजयौ । ततो युद्धाय युज्यस्व नैव पापमवाप्स्यसि ॥’ (सुखदुःख लाभु-अलाभु जयु-अपजयु हीं समचि कोर्नु—हांतुं समत्वभावना दवोर्नु—युद्धाक संनद्ध जा, अशिं केल्यारि तुक्का पाप लाग्नशि ना.)

अर्जुनाक युद्धाचे प्रसंगांतुं सांगिळ्हो न्यायु बाकि व्यवहाराकयि लागु जात्ता. ‘कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्त्यकामता ।’ (ह्या लोकांतुं अकामत्वयि ना, जाल्यारि कामात्मकत्वयि प्रशस्त नहिय.) महळ्यारि स्वभावतः कामात्मकत्व आस्स म्हणु तेचि भूषण कोर्नु घेनास्तना अकामत्व संपादन कोकी, हो अभिप्रायु सूचना कर्तलो मनुयि ह्या अनासक्तियोगाचेचि निर्देश कर्ता कि म्हणु दिस्ता. ‘अन्तस्त्यागी बहिःसङ्गी लोके विहर राघव ।’ (राघवा, अंतःकरणांतुं अनासक्त जान्नु, जाल्यारि भायर आसक्तसो जान्नु तूं लोकांतुं व्यवहारु करि.) म्हणु वसिष्ठानेयि श्री रामचंद्राक होचि निष्कामकर्मयोगु उपदेश केल्हा.

अधिकारानुसार सकामकर्माकि उत्तेजन दिल्लतरी वास्तविक तारतम्य सांगतना श्रीकृष्णपरमात्मानें निष्कामकर्माचिं महत्त्व सांगल्यां.

दूरेण हृवरं कर्म बुद्धियोगाद्वनंजय ।

बुद्धौ शरणमन्विच्छ कृपणाः फलहेतवः ॥

धनंजया, निष्कामकर्मयोगापेक्षां सकामकर्म अत्यंत कनिष्ठ,
अतः तूं निष्कामकर्माचो आश्रय घे. फलाक हेतु जात्ले
(फलाखातिर कर्म कर्तले) दीन जान्नु आस्सति.

ह्या महत्त्वाचें कारण मनुष्यागेल्या मुख्य ध्येयाक—
परमात्मसाक्षात्काराक—हें निष्कामकर्म अनुकूल जान्नु
आशिंश्लेचि. प्रवृत्तिधर्म आरंभांतुं सकामत्वाने सूरु जाल्लतरी क्रमेण
निष्कामत्वद्वारा निवृत्तिर्मांतुं ताजें पर्यासान जांक्का महळ्ळलोचि

ताज्जो उद्देशु दिस्ता. श्रुतिंतुंयि ‘तमेतं वेदानुवचनेन ब्राह्मणा विविदिशन्ति यज्ञेन दानेन तपसाऽनाशकेन।’ (ब्राह्मण ह्या आत्म्याक स्वाध्यायु, यज्ञु, दान आनि निष्कामत्वरूप तपाने समजूनु घेंच्चाक इच्छा कर्ताति.) अश्शि प्रवृत्तिधर्मु आत्मज्ञानाक साधन जाता म्हणु सांगतना निष्कामत्वाचो उल्लेखु केल्ला. याज्ञवल्क्यु तागेल्या धर्मशास्त्रांतुं—

इज्याचारदमाहिंसादानस्वाध्यायकर्मणाम् ।
अयं तु परमो धर्मो यद्योगेनात्मदर्शनम् ॥

यज्ञ, सदाचारु, इंद्रियनिग्रहु, अहिंसा, दान, स्वाध्यायु तशीचि तप वगैरे कर्म ह्या सर्व धर्मातुं योगाने परामात्मदर्शन कोर्नु घेंच्चे होचि श्रेष्ठ धर्मु.

अश्शि प्रवत्तिधर्मु निवृत्तिधर्माचें अंग म्हणु स्वीकार कर्ता. होचि विषयु मनुनेयि ‘प्रवृत्तिरेषा भूतानांनिवृत्तिस्तु महाफला।’ (विषयसेवन प्राण्यांगेलो स्वभावु जाळलिमितिं अनिषिद्ध विषयांचे सेवन दोषु म्हणु लेकुक जाय्या, जात्यारि तांतुंथान्वु निवृत्ति पांच्चे महाफलाक—मोक्षाक—कारण जान्वु आस्स. ‘अर्थकामेष्व-सक्तानाम् धर्मज्ञानं विधीयते।’ (अर्थु आनि कामु हांतुं अनासक्त जान्वु आशिल्यांक धर्माचो उपदेशु. ह्या वचनानिं व्यक्त केल्ला. अतः निष्कामकर्मयोगु प्रवृत्तिधर्मपरायण जान्वु आशिल्या प्रापंचिकांक असाध्य मात्र नहियि, तांकां क्रमेण निवृत्तिधर्माक पावोन्वु कृतार्थ कोरुक मध्येचो एकु मेढु जान्वु उपदेश केल्ला म्हळले पूर्वोक्त विचाराने व्यक्त जाय्या.

‘चित्रापूर रविकिरण’ ह्या श्री चित्रापूर मठाच्या मुख्यपत्राच्या जानेवारी १९५५ अंकातुल्याने पुनर्मुद्रित.

उपदेशपंचक

शंकराचार्यगेत्या कृतिंतु 'उपदेशपंचक' म्हणु एक पांच श्लोकांचे सान प्रकरण आस्स. हें 'साधनपंचक', 'रत्नपंचक', 'सोपानपंचक' ह्या नांवांनियि प्रसिद्ध आस्स. हांतुं आचार्यांनि क्रमेण स्वरूप-साक्षात्कारु, जीवन्मुक्ति प्राप्त कोर्नु घेऊन्वाक अवश्य आशिलं साधनं थोडेचि शब्दांभित्तरि गोमटी कोर्नु प्रकथन केल्यांति. संस्कृत भाषेचे ज्ञान नातिल्यांगाखातिर हाजेरे विवरण ह्या लेखांतुं दिल्ल्यां.

वेदो नित्यमधीयतां तदुदितं कर्म स्वनुष्ठीयतां
तेनेशस्य विधीयतामपचितिः काम्ये मतिस्त्यज्यताम् ।
पापोघः परिधूयतां भवसुखे दोषोऽनुसंधीयता-
मात्मेच्छा व्यवसीयतां निजगृहात्तूर्ण विनिर्गम्यताम् ॥ १ ॥

गीतेंतुं सांगिल्लेप्रकार कार्य खंचे अकार्य खंचे ह्या व्यवस्थेके शास्त्राचि प्रमाण. शास्त्र ह्या शब्दाचो मुख्य अर्थु वेदु. वेदमूलक ऋषिप्रणित ग्रंथयि शास्त्र म्होणु घेत्ताति. आपूणगेत्या कर्तव्यज्ञानाखातिर नित्याकयि वेद-शास्त्रांचो व्यासंगु (स्वाध्यायु) कोर्का. वेदांतुं सांगिल्लिं नित्य नैमित्तिक कर्म योग्य रीतिने अनुष्ठान कोर्काति. त्या कर्मानुष्ठानाने ईश्वरागेले पूजन कोर्का. 'यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदं ततम् । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य' म्हणु गीतेंतुं सांगिल्लेवारि आपूणगेलिं कर्म साक्षात् अथवा परंपरेने त्या विश्वात्मक परमात्मागेलि सेवा जाव्यु आस्सति ह्या भावनेने—

ईश्वरार्पणबुद्धिने—केल्यारि तें कर्मानुष्ठान ईश्वरागेले पूजन जाता. ह्या लोकांतुल्या अथवा परलोकांतुल्या सुखांक साधन जाळलेतसल्या काम्य कर्मातुं मन दीव्ये. काम्यकर्माचिं अनुष्ठान कोनये. निष्काम जाव्नु आनि ईश्वरार्पणबुद्धिने केल्लल्या ह्या कर्मानुष्ठानाने आपृणागेलो पापांचो समूह दूर कोर्का—चित्तशुद्धि संपादन कोर्का. त्या शुद्ध चित्ताने संसारसुखाच्या अनित्यत्व वगैरे दोषांचे चिंतन-विचार-कोर्का. ह्या दोषचिंतनाने संसारविषयांतुं वैराग्य प्राप्त जाता. ताजेनंतर आत्मप्राप्तिची इच्छा कोर्का. आत्मप्राप्ति कोर्नु घेंव्येविषयांतुं निर्धारु कोर्का. ह्या निर्धाराने योग्य गुरुगेल्या शोधाखातिर वगिच्चि घरांतुंथानु भायर सोर्का. आत्मप्राप्तिक साधन जाळल्या ज्ञाननिष्ठेक संन्यासाश्रमु चडावत अनुकूल आशिल्मितिं आचार्यांनिं संन्यासयुक्त ज्ञानसाधनाचो मुख्य पक्षु मनांतुं दवोर्नु घेव्नु मुखवेलो उपदेशु केल्ललेवारि दिस्ता. जाल्यारि ब्रह्मचारि आनि गृहस्थ (वानप्रस्थाश्रमु आत्म प्रचारांतुं ना.) हात्रिं सुद्धां अनासक्ति—वैराग्य—युक्त जाव्नु आपृणागेल्या आश्रमाच्या कर्तव्यांक विरोधु जायनाशि मुखवेलिं साधन संपादन कोर्नु श्रवण, मनन वगैरे ज्ञानसाधनांचे अनुष्ठान केल्यारि तांकांयि आत्मप्राप्ति—सिद्धि—जाता, हो गौण पक्षुयि आचार्यांनिं ‘कर्मणैव हि संसिद्धिमास्थिताः जनकादयः ।’ ह्या गीतावचनाच्या भाष्यांतुं मान्य केल्ला.

सङ्गः सत्यु विधीयतां भगवतो भक्तिर्द्वाधीयतां
शान्त्यादिः परिचीयतां दृढतरं कर्माशु संत्यज्यताम् ।
सद्विद्वानुपसृप्यतां प्रतिदिनं तत्पादुका सेव्यतां
ब्रह्मकाक्षरमर्थ्यतां श्रुतिशिरोवाक्यं समाकर्ण्यताम् ॥ २ ॥

सत्युरुषांगेलो सहवासु कोर्का. शुद्ध जाळलें तस्लें अंतःकरण एकाग्र कोर्चेखातिर भगवंतागेलि स्थिर जाव्नु आशिल्तस्लि भक्ति, प्रेमपूर्वक स्मरण, कीर्तन वगैरे कोर्का. शमादि ६ साधनांचो दृढतर अभ्यासु कोर्का. (शमु-अंतःकरणाचो निग्रहु. दमु-चक्षुरादि बाह्य इंद्रियांचो निग्रहु. तितिक्षा-दुस्त्यानि केल्ललि पीडा प्रतिकारु

कर्नास्तना, बेजारु पाव्नास्तना सहन कोर्चे. उपरति-व्यवहारांतुं प्रवृत्ति पाव्नास्तना आस्वें. श्रद्धा-शास्त्रांतुं आनि गुरुगोल्या वाक्यांतुं दृढविश्वासु. समाधान-चित्त स्थिर आनि एकाग्र जान्म आत्मस्वरूपांतुं-आत्मचित्तनांतुं-दवोर्चे. हींचि शमादि ६ साधनं.) हाजेनंतर वगिचि संन्यासु कोर्का. श्रोत्रिय आनि ब्रह्मनिष्ठ-शास्त्रज्ञानानें आनि आत्मानुभवाने युक्त जाल्ललतस्त्वया गुरुक शरण वोच्का, प्रतिनित्य तागेलि शुश्रूषा-सेवा कोर्का. अद्वितीय आनि नाशरहित ब्रह्माच्या उपदेशाखातिर ताज्जेलाग्णि प्रार्थना कोर्का. ताज्जेलाग्णिथान्वु वेदांताचें श्रवण कोर्का.

वाक्यार्थश्च विचार्यतां श्रुतिशिरःपक्षः समाश्रीयतां
दुस्तर्कात्सुविरम्यतां श्रुतिमतस्तर्कोऽनुसंधीयताम् ।
ब्रह्मास्मीति विभाव्यतामहरहर्गर्वः परित्यज्यतां
देहेऽहंमतिरुज्ज्यतां बुधजनैर्वादः परित्यज्यताम् ॥ ३ ॥

श्रवण केल्लत्या महावाक्य वगैरे शास्त्रवचनांच्या-अर्थाचो युक्त दृष्टान्त इत्यादिंच्या सहायानें विचारु-मनन-कोर्का. विचारपूर्वक उपनिषत्प्रतिपाद्य मतचि स्वीकार कोर्का. तकर्ने-अनुमानप्रमाणाने-खंचेयि मत स्थापन कोरुक अथवा खंडन कोरुक जाता. तेन्मितिचि तर्कु अप्रतिष्ठ म्हणु म्हणताति.आत्मस्वरूप मोक्षु वगैरे अलौकिक विषयांतुं वेदुचि मुख्य प्रमाण. थंयि ह्या अस्थिर तर्काक प्राधान्य दिंच्वाक साध्य ना. अतः विचारु कर्तना वेदाक अनुकूल आशिशल्या तर्काचोचि उपयोगु कोर्का, विरुद्ध तर्कु सोण्णु दिंका. हेंचि आचार्य सांगताति—

दुष्ट तर्कातुथान्वु निवृत्ति पांका, श्रुतिसंमत-वेदानुकूल-तर्काचोचि विचारु कोर्का. प्रतिनित्य आप्यण ब्रह्मचि जान्मु आस्सं अश्शि चिंतन—निदिध्यासन—कोर्का. अध्यात्ममार्गांतुं आप्यण बाकींच्यापेक्षां प्रगति पावलं म्हणु कदाचित् गर्व येंच्वाक फाव आस्स, तस्ले गर्व कोर्नये. देह, इंद्रियं वगैरेतुं आशिशिलि अहंता, ममता सोण्णु दिंका. पंडितांलाग्णि वादविवादु कोर्चे सोइका.

क्षुदृन्याधिश्च चिकित्स्यतां प्रतिदिनं भिक्षौषधं भुज्यतां
स्वाद्वन्नं न तु याच्यतां विधिवशात्प्राप्तेन संतुष्यताम् ।
शीतोष्णादि विषहृतां न तु वृथा वाक्यं समुश्चार्यता-
मौदासीन्यमभीप्स्यतां जनकृपानैष्टुर्यमुत्सृज्यताम् ॥ ४ ॥

भूक म्हळल्या रोगाचि चिकित्सा कोर्का. (कशिकि रोगाचि चिकित्सा कर्तना पथ्य, औषध वगैरे रुचिदिकाक दृष्टि दीनास्तना परिमित सेवन कर्ताति तश्शि रसनेद्रियाच्या तृप्तिकडे नजर दीनात्तिलें केवल क्षुधानिवृत्तिखातिर—देहधारणार्थ—हित आनि पवित्र जाव्यु आशिलतस्लें अन्न-आहार वगैरे हाळतारि सेवन कोर्का.) त्याखातिर नित्याकयि भिक्षौषध-भिक्षान्न-स्वीकार कोर्का. शास्त्र सांगता—

तावजितेन्द्रियो न स्याद्विजितान्येन्द्रियः पुमान् ।
न जयेद्रसनं यावजितं सर्वं जिते रसे ॥

बाकिचिं इंद्रियं जिक्किलतरी रसनेद्रिय जिक्कने जाल्यारि मनुष्यु जितेन्द्रियु जाय्या. रसनेद्रिय जिंकल्यारि सर्व इंद्रियं जिक्किलेवारि जाता.’ अतः आचार्य म्हणताति : मिष्ठान्नाचि अपेक्षा कोर्नये. प्रारब्धवशात् मेळळल्या अन्नाने संतोषु पांळा. शीत-उष्ण इत्यादि द्रुंद्वांच्या परिहारांतुंचि चड लक्ष दिंच्वें, अधिक वस्त्रं वगैरेचो परिग्रहु कोर्चो हें संन्याशांक—निवृत्ति मार्गाच्यांक—उचित नहयि. श्रीकृष्ण परमात्मु सांगता—

मात्रास्पर्शास्तु कौन्तेय शीतोष्णसुखदुःखदाः ।
आगमापायिनोऽ नित्यास्तांस्तितिक्षस्व भारत ॥

इंद्रियांक आनि विषयांक जांच्वे संयोग शीत-उष्ण इत्यादि द्रुंद्वांच्या प्राप्तिक आनि तन्मूलक सुखदुःखांक कारण जात्ताति. जाल्यारि ते चिरकाल आस्सनाति, उत्पन्न जात्ताति, तशीचि नष्ट जात्ताति, अर्थात् अनित्य जाव्यु आस्सति. ते तूं सहन करि.’

जाल्लिमिति आचार्य सांगताति : शीत, उष्ण इत्यादि द्वंद्वं सहन कोर्काति. मुमुक्षुक अध्यात्मविद्या सोणु बाकीच्या विषयांतुं भाषण, गोष्टी इत्यादिंचे प्रयोजन ना.

श्रुति सांगता—‘तमेवैकं जानथ आत्मानमन्या वाचो विमुञ्चथ’ ‘त्या एका आत्माकचि समज्याति, अन्य (आत्मविषयक नहयि जाल्लल्लस्लिं) वचनं सोणु दियाति.’ ‘नानुध्यायाद्वहून् शब्दान्वाचो विग्लापनं हि तत्’ (आत्मविषयक थोडेचि शब्द न्हतां चडावत शब्दांचे चिंतन, कथन वगैरे कोर्नये. ते—बहु शब्द कथन—केवल वागिंद्रियाक श्रमदायक जाव्नु आस्स.) तेन्मिति आचार्य उपदेशु कर्ताति—निष्प्रयोजन जाल्लल्लस्लें वाक्य उच्चार कोर्नयें. उदासीन भावु—तटस्थवृत्ति—स्वीकार कोर्का. उदासीन भावाचेचि विवरण कर्ताति—लोकांतुं थोडे जणांचेरि कृपा कोर्चे, आनि थोडे जणांचेरि निष्ठुर जांन्वे अस्तिप्रवृत्ति सोणु दिंका.

एकान्ते सुखमास्यतां परतरे चेतः समाधीयतां
पूर्णात्मा सुसमीक्ष्यतां जगदिदं तद्वाधितं हश्यताम् ।
प्राक्कर्म प्रविलाप्यतां चितिबलान्नाप्युत्तरैः श्लिष्यतां
प्रारब्धं त्विह भुज्यतामथ परब्रह्मात्मना स्थीयताम् ॥ ५ ॥

एकान्तातुं सुखाने बोस्का—आसनस्थ जांळ्का—परमात्मांतुं चित्त दवोर्का—तागेलें ध्यान कोर्का—परिपूर्ण परमात्मा गेले सम्यग्दर्शन—अनुभव, ज्ञान—कोर्नु घेंका. कश्शिकि आरोपित रज्जुसर्पु रज्जुदर्शनाने बाधित जाता तशि अविद्यारोपित ह्या जगाचो परमात्मदर्शनाने बाधु जाल्ललो पोळोळ्का. आत्मज्ञानाच्या बलाने पूर्वकर्माचो नाशु कोर्का आनि आगामि कर्माचो लोपु जाघाशि कोर्का. अवशिष्ट-प्रारब्धकर्माचो भोगु ह्या जन्मांतुं घेंका—प्रारब्धकर्माचो भोगाने क्षयु कोर्का—ताज्जे नंतर परब्रह्मरूपाने आस्का—विदेहमुक्ति पांळ्का.

‘चित्रापूर रविकिळण’ ह्या श्री चित्रापूर मठाच्या मुख्यपत्राच्या जुळे, ऑक्टोबर १९५८ अंकातुल्याने पुनर्मुद्रित.

गायत्री मंत्राचो विद्यारण्यकृत अद्वैतपर अर्थु

प्रकृत व्याख्यान शंकराचार्यांगेले भाष्य म्हुणु थोडे जणांनि प्रकट केल्यां. जाल्यारि हें शंकराचार्यांगेले भाष्य नहयि. किंतु विद्यारण्यांनि 'श्रीविद्यार्णवतन्त्रम्' ह्या स्वकृत मंत्रशास्त्राच्या ग्रंथांतुं केल्लले व्याख्यान जाव्यु आस्स. तेचि कोंकणि अर्थासमेत ह्या लेखाचो विषय जाव्यु आस्स.

अथ सर्वदेवात्मनः सर्वशक्तेः सर्वावभासकतेजोमयस्य
परमात्मनः सर्वात्मकत्वद्योतनार्थं सर्वात्मकत्वप्रतिपाद-
कगायत्रीमहामन्त्रस्योपासनप्रकारः प्रकाशयते । तत्र गायत्रीं
प्रणवादिसमव्याहृत्युपेतां शिरःसमेतां सर्ववेद-
सारभिति वदन्ति. एवंविशिष्टा गायत्री प्राणायामैरुपास्या ।
सप्रणवव्याहृतित्रयोपेता प्रणवान्ता गायत्री
जपादिभिरुपास्या ।

हाजें नंतर सकलदेवस्वरूप सर्वशक्तियुक्त—सर्वप्रकाशकतेज—
चैतन्य जाव्यु आशिल्या परमात्मागेले सर्वात्मकत्व-विश्वात्मकत्व
प्रतिपादन कर्तल्या गायत्रीमहामंत्राच्या (त्या मंत्राची देवता जाव्यु
आशिल्या परमात्मागेल्या) ध्यानाचो प्रकारु प्रकट केल्ललो जाता.
ओंकारु आर्दितु आशिल्या सात व्याहृतिंनि (ॐ भूः ॐ भुवः इत्यादि
मंत्रांनि) आनि शिरोमंत्राने (ॐ आपो ज्योतीरसोऽ-मृतम् इत्यादि
मंत्राने) युक्त जाळलिं गायत्री सर्व वेदांचें सार म्हुणु म्हणताति.

एवंविशिष्ट (सप्तव्याहति-शिरोमंत्रविशिष्ट) गायत्रीचे ध्यान प्राणायामांतुं (कुंभकाचे वेळारि) कोर्का. ओंकारानें युक्त आशिल्या तीनि व्याहतिंनि (भूः भुवः स्वः ह्या मंत्रांनि) आनि अंतेरि ओंकाराने विशिष्ट जाळल्या गायत्रीचे ध्यान, जपु वगैरेंतुं कोर्का. (वेदाचो खंचोयि भागु पठन कर्तना आरंभांतुं आनि अंतेरि ओंकाराचे उच्चारण कोर्का म्हणु नियमु आस्स. त्याप्रकार हांगा गायत्रीच्या अंतेरि ओंकारु आस्का म्हणु सांगल्या. जाल्यारि जपावेळारि अनेक आवृत्त्यो कर्तना प्रतिआवृत्तिच्या अंतेरि ओंकारु म्होणका म्हणु ना. आदिंतुं मात्र ओंकारू म्हण्ठचि वोचुनु पूरा आवृत्त्यो (उद्दिष्ट संख्या) पूर्ण जाळले नंतर ओंकार उच्चार केल्यारि पुरो. अर्थात् दोनि आवृत्तिंमध्ये दोनि ओंकारांचि आवश्यकता ना. तांतुल्या नंतरच्या (द्वितीय तृतीय वगैरे) आवृत्तिच्या आदिंतुलो ओंकारु मात्र एकुचि म्हळ्यारि सै).

तत्र शुद्धगायत्री प्रत्यग्ब्रह्मैक्यबोधिका । धियो यो नः प्रचोदयादिति— नः अस्मांक धियः बुद्धीः यः प्रचोदयात् प्रेरयेत् इति सर्वबुद्धिसंज्ञान्तःकरणप्रकाशकः सर्वसाक्षी प्रत्यगात्मा उच्यते । तस्य प्रचोदयाच्छब्दनिर्दिष्टस्थात्मनः स्वरूपभूतं परं ब्रह्म—तत्सवितुरित्यादिपदैर्निर्दिश्यते ।

हांतुं शुद्ध (व्याहति आनि शिरोमंत्राने रहित)—गायत्री प्रत्यगात्मु (जीवागेलें अंतःकरण वगैरे उपाधिनिरहित शुद्ध स्वरूप) आनि परब्रह्म हांगेलें ऐक्य बोधन कर्ता. नः आमोल्या धियः बुद्धिंक यः कोणु कि प्रचोदयात् प्रेरणा कर्ता,

ह्या वाक्याने बुद्धिसंज्ञक सर्व अंतःकरणांक (मन, बुद्धि, चित्त, अहंकारु हांकां) प्रकाशकु (चेतना दित्तो) आनि इंद्रियं वगैरेच्या सर्व व्यवहारांक साक्षी जाव्यु आशिल्या प्रत्यगात्मागेलें बोधन केल्यां. त्या प्रत्यगात्मागेलें स्वरूपभूत (ताजांतुं थाव्यु भिन्न न्हयि जाळलत्तस्ले) जें परब्रह्म ताजो उल्लेखु तत् सवितुः वरेण्यम् इत्यादि शब्दानि केल्या.

तत्र ‘ओम् तत्सदिति निर्देशो ब्रह्मण्डिविधःस्मृतः’ इति तच्छब्देन प्रत्यग्भूतं स्वतःसिद्धं परं ब्रह्मोच्यते । सवितुरिति सुष्टिस्थितिलयलक्षणकस्य सर्वप्रपञ्चस्य समस्तद्वैतवि-भ्रमस्याधिष्ठानं लक्ष्यते । वरेण्यमिति सर्ववरणीयं निरतिशयानन्दरूपम् । भर्ग इत्यविद्यादिदोषभर्जनात्मक-ज्ञानैकविषयम् । देवस्येति सर्वद्योतनात्मकाखण्ड-चिदेकरसम् । सवितुर्देवस्येत्यत्र पष्ठयथो राहोः शिर इतिवदौपचारिकः बुद्ध्यादिसर्वदृश्यसाक्षिलक्षणं यन्मे स्वरूपं तत्सर्वाधिष्ठानभूतं परमानन्दं निरस्तसमस्ता-नर्थरूपं स्वप्रकाशचिदात्मकं ब्रह्मोत्येवं धीमहि ध्यायेम ।

‘ओम् तत् सत्’ अश्शि ब्रह्माचिं तीनि नांवं सांगत्यांति. ह्या गीतावचनाप्रकार तत् ह्या शब्दाने जीवांगेलो प्रत्यगात्मु जान्वु आशिलें स्वतःसिद्धं जें परब्रह्म ताजें कथन केल्ल्यां. सवितुः ह्या पदाने सृष्टि स्थिति, लयु ह्या लक्षणांनि युक्त सकलप्रपञ्चरूप समस्तद्वैताच्या भ्रमाक (सर्पाचे भ्रमाक कश्शिकि राज्जु अधिष्ठान—आधारु—तश्शि) अधिष्ठान जाळलें ब्रह्म सूचित जात्ता. वरेण्यम् ह्या पदाचो अर्थु सर्वानि इच्छा कोर्का जाळलत्तस्लें अर्थात् निरतिशय (उत्कृष्ट) आनंदस्वरूप. भर्गः ह्या पदाचो अर्थु अविद्या कामु इत्यादि दोष भाज्जुनु काढलत्तस्लें खंचें कि ज्ञान ताज्जो एकमात्र विषयु जान्वु आशिलत्तस्लें. (त्या ब्रह्माच्या ज्ञानाने अविद्यादि दोष नाश पाव्ताति म्हणु तात्पर्य.) देवस्य हाज्जो अर्थु सर्वप्रकाशक जाळलें खंचें कि परिपूर्ण चैतन्य तदेकरस, (तें चैतन्यचि स्वरूप आशिल्ले). सविता जान्वु आशिल्या देवागेलें तेज (भर्गः) ह्या प्रयोगांतुं षष्ठीविभक्तिचो अर्थु (संबंधु) राहुगेलें मस्तक ह्या प्रयोगांतुं कश्शिकि तश्शि औपचारिकु—आरोपितु—(षष्ठीविभक्तिचो अर्थु संबंधु. संबंधु दोनि वस्तुंक परस्पर आस्ता. अतः देवागेलें तेज महळ्यारि देवु विंगडु तेज विंगड म्हणु तांकां भेदु सांगिल्लेवारि जात्ता. जात्यारि अद्वैतमताप्रकार देवुयि तोचि तेजयि (चैतन्ययि) तोचि. तांच्यांतुं भेदु ना. अश्शि आस्तना हांगा भेददर्शक षष्ठीप्रयोगु कश्शि केल्ला म्हणु

आक्षेपु यात्ता. तो परिहारु कोर्चे खातिर हो प्रयोगु औपचारिकु म्हणु सांगल्या. प्रयोग मुख्य आनि औपचारिक (गौण) अशी द्विविध आस्ताति. प्रकृत वास्तविक भेदु आशिल्या ‘रायागेलो सेवकु’ इत्यादि स्थलांतुं केळलो पष्ठीप्रयोगु मुख्य. वस्तुतः भेदु नास्तना भेदाचो आरोपु कोर्नु प्रयोगु केल्यारि तो औपचारिकु जात्ता. ताक्का उदाहरण ‘राहुगेलें शिर’ इत्यादि. अमृतपान केळल्या एका राक्षसागेलो शिरच्छेदु कर्नाफुडे तागेलें धड केतु जाळो आनि शिर राहु जाळो म्हणु पौराणिक सांगताति. त्याप्रकार राहु आनि शिर हांच्यांतुं भेदु ना. राहुचि शिर, शिरचि राहु. जाळल्तरी थंयि भेदाचि कल्पना कोर्नु राहुगेलें शिर म्हणु औपचारिक प्रयोगु कर्ताति. तशीचि हांगा देवगेलें तेज म्हणु वास्तविक भेदु नातिल्तरी औपचारिक प्रयोगु केळल्मिति अद्वैताक विरोधु ना.) (अशी गायत्रीमंत्राच्या पदांचो अर्थु सांगुनु आतं तो धीमहि ह्या क्रियापदाने युक्त जाव्यु वाक्यरूपाने सांगताति—) बुद्धि इत्यादि सर्व दृश्यांक साक्षि जाव्यु आशिलें खंचें कि मगेलें स्वरूप (चैतन्य) आस्स (धियो यो नः प्रचोदयात्) तें (तत) सर्वाक्यायि अधिष्ठान जाव्यु आशिलें (सवितुः) परमानन्दरूप (वरेण्यम्) समस्त अनर्थाचें निरसन केळलें (भर्गः) स्वयंप्रकाशचैतन्यरूप जाव्यु आशिलें (देवस्य) ब्रह्मचि जाव्यु आस्स म्हणु ध्यान कर्ता (धीमहि). (मंत्रांतुं बहुवचनाचो प्रयोगु केळ्या. जाल्यारि हो वैदिक प्रयोगु जाळल्मिति ध्यान कर्ता म्हणु एकवचनाचो अर्थु घेंच्याक अङ्गु ना.)

एवं सति सह ब्रह्मणा स्वविवर्तजडप्रपञ्चस्य रजुसर्पन्यायेन
अपवादसामानाधिकरण्यरूपमेकत्वं, सोऽयमिति न्यायेन
सर्वसाक्षिप्रत्यगात्मनो ब्रह्मणा सह तादात्म्यरूपमेकत्वं
भवतीति सर्वात्मकब्रह्मबोधकोऽयं गायत्रीमन्त्रः संपद्यते ।

(आतं माक्षी सांगिल्यावेल्याने निष्पत्र जांच्यो अर्थु सांगताति—) अशी आशिल्मिति ब्रह्माक आनि ताजो विवर्तु (ताजोरि आरोपितु) जाव्यु आशिल्या जडप्रपञ्चाक रजुसर्पन्यायाने

अपवाद (बाध) सामानाधिकरणरूप एकत्व आनि (जीवागेले वास्तविक रूप जाव्यु आशिल्या—) सर्वसाक्षि प्रत्यगात्माक आनि ब्रह्माक ‘सोऽयं देवदत्तः’ ह्या न्यायाने तादात्म्यरूप (अभेदसामानाधिकरणरूप) एकत्व सिद्ध जाव्यु हो गायत्री मंत्रु सर्वात्मक ब्रह्माचो बोधकु जाता. (सामानाधिकरण्य म्हळ्यारि एकचि अर्थाचे वाचक जाव्यु दोनि अथवा अनेक शब्द आस्वें. थंयि अर्थाचें एकत्व आस्ता.—राज्य आशिल्तशिचि आस्सुनु भ्रांतिने सर्पु जाव्यु दिशिल्वारि अधिष्ठान परिवर्तन पाव्यास्तना अन्यथा दिसल्यारि ताक्का विवर्तु म्हणु म्हणताति. ब्रह्मचि अज्ञानाने प्रपञ्चु जाव्यु दिस्ता जाळलिमितिं प्रपञ्चु ब्रह्माचो विवर्तु. विवतार्क आनि अधिष्ठानाक ऐक्य सांचेकडे बाधसामानाधिकरण्य आस्ता. विवतार्चो बाधु कोर्नु (तो ना म्हणु समजुनु) अधिष्ठानाचें एकत्व समजुन्वें हेचि बाधसामानाधिकरण्य. राज्वाचें ज्ञान जाघाफुडे सर्पु ना, सर्पु म्हणु लेकिलो राज्युचि म्हणु सर्पाचो बाधु कोर्नु राज्वाचें एकत्व समजताति. तशीचि ब्रह्माचें अनुभवज्ञान जाळल्यांक त्या ज्ञानाने प्रपञ्चाच्या कल्पनेक कारण जाळलें तांगेले अज्ञान नाश जाता आनि प्रपञ्चु ना, प्रपञ्चु म्हणु लेकिले ब्रह्मचि म्हणु प्रपञ्चाच्या बाधाने ब्रह्माचें ऐक्य अनुभवाक याता. अतः प्रपञ्चाक आनि ब्रह्माक बाध-सामानाधिकरणरूप ऐक्य. जीवाक आनि ब्रह्माक अभेदसामान-धिकरणरूप ऐक्य. हांगा जीवागेल्या वास्तविक स्वरूपाचो बाधु ना. एका वस्तुतुं भेदु नास्तना ताज्या उपाधिंतु (आवरणं विशेषणं इत्यादितुं) आशिल्लो भेदु त्या वस्तुतुं आरोपु केळल्कडे त्या उपाधिंचें निरसन कोर्नु वस्तुचें ऐक्य (अभेदु) समजुन्वें स्थलारि अभेदसामानाधिकरण्य आस्ता. फुडे दुसन्या देशांतुं पळयिल्या देवदत्ताक आजि ह्या देशांतुं पळैल्यारि तोचि हो देवदत्तु म्हणु फुळ्यो देशु, कालु आनि आत्ताचो देशु, कालु ह्या भेदयुक्त उपाधिंचो त्यागु कोर्नु देवदत्तरूप व्यक्तिंतुं अभेदु (ऐक्य) समजताति. तशी एकचि चैतत्यांतुं माया अंतःकरण इत्यादि उपाधिंनि ईश्वरु जीवु इत्यादि भेदु दिशिल्तरी ब्रह्मसाक्षात्काराने त्या

उपाधिचे निरसन जाघ्नाफुडे पूर्वोक्त भेदाचो नाशु जाव्नु उपाधिरहित शुद्ध चैतन्य एकचि म्हणु अभेदु अनुभवाक यात्ता. अतः जीवाक (तागेल्या प्रत्यगात्माक) आनि ब्रह्माक अभेदसामानाधिकरण्यरूप ऐक्य.)

सप्तव्याहृतीनामयमर्थः—भूरिति सन्मात्रमुच्यते भुव इति सर्वं भावयति प्रकाशयतीति व्युत्पत्त्या चिद्रूपमुच्यते । सुविषयत इति व्युत्पत्त्या सुष्टु सर्वैर्विषयमाणसुख-स्वरूपमुच्यते । मद इति महीयते पूज्यत इति व्युत्पत्त्या सर्वातिशयत्वमुच्यते, जन इति—जनयतीति जनः, सकलकारणत्वमुच्यते । तप इति सर्वतेजोरूपत्वम् । सत्यमिति सर्वबाधरहितम् । एतदुक्तंभवति—यल्लोके सद्गूपं तदोङ्कारवाच्यं ब्रह्मैव, आत्मनोऽस्य सच्चिद्रूपस्व-भावादिति । अथ भूरादयः सर्वलोका ओंकारावाच्य-ब्रह्मात्मकाः, न तद्व्यतिरिक्तं किंचिदस्तीति व्याहृतयोऽपि सर्वात्मकब्रह्माबोधिकाः ।

सात व्याहृतिंचो अर्थु ‘भूः’ ह्या पदाने सद्रूप उक्त जात्ता. सर्व आस्स कर्ता—प्रकाशन कर्ता. ह्या व्युत्पत्तिने ‘भुवः’ ह्या पदाने चिद्रूप सांगिल्लें जात्ता. अत्यंत इच्छा (वरण) केल्लुले जात्ता. ह्या व्युपत्तिने ‘स्वः’ ह्या पदाने विशेष जाव्नु सर्वांगेल्या अपेक्षेक पात्र जाल्लुले सुखस्वरूप उक्त जात्ता. ‘महः’ ह्या पदाने पूजा केल्लुले (गौरवाक—आदराक—पात्र जाव्नु आस्स) जात्ता. ह्या व्युत्पत्तिने सर्वातिशयत्व—सर्वोत्कृष्टत्व—सांगिल्लें जात्ता. ‘जनः’ ह्या पदाने उत्पन्न कर्ता ह्या अर्थने सकलकारणत्व बोधित जात्ता. ‘तपः’ ह्या पदाने सर्वतेजोरूपत्व कथित जात्ता (आदित्यादि सर्व तेजांकयि हांतुथान्वुचि प्रकाशु मेव्हता म्हणु तात्पर्य). ‘सत्यं’ ह्या पदाने सर्वबाधरहित हो अर्थु व्यक्त जात्ता. तात्पर्य : लोकांतुं सत् म्हणु खंचेकि आस्स तें सर्व ओंकारवाच्य ब्रह्मचि, कारण सत् चित् इत्यादि हें सर्व आत्मागेलेचि (ब्रह्माचेचि) स्वरूप जाव्नु आस्स.

आतं भूः इत्यादि पदांक भूलोकु इत्यादि अर्थु केल्लतरी ते सर्व लोक ओंकारवाच्यब्रह्मात्मकचि जान्वु आस्सति, ताजे व्यतिरिक्त कस्लेयि ना. अशि व्याहति सुद्धां सर्वात्मक ब्रह्माचेचि बोधन कर्त्ताति. (व्याहतिंच्या आदितुं उच्चार केल्लत्या ओंकाराचो अर्थु ब्रह्म. त्या ब्रह्माचेचि स्वरूप—सद्गुपत्व, चिद्रूपत्व, सुखरूपत्व, सर्वातिशयत्व, सकलकारणत्व, सर्वतेजोरूपत्व आनि सत्यत्व—ओंकारानंतरच्या व्याहतिनिं व्यक्त केल्यां. हा व्याहतिंक भूलोकु इत्यादि लोक म्हणु अर्थु केल्लतरी ते लोक पूर्वोच्चारित ओंकाराचे वाच्य ब्रह्मचि जान्वु आस्सति, तांतुंथान्वु विंगड न्हयि म्हणु ओंकाराक आनि व्याहतिंक आशिश्ल्या सामानाधिकरण्याने—एकार्थबोधकत्वाने—सिद्ध जाता. राज्ञुचि कशिकि भ्रांतिने सर्पाचे रूपाने दिस्ता तशि ब्रह्मचि अज्ञानाने भूलोकादि प्रपंचाचे रूपाने दिस्ता म्हणु तात्पर्य.)

गायत्री-शिरसोऽप्ययमेवार्थः— आप इत्याप्नोतीति व्युत्पत्त्या व्यापित्वमुच्यते ज्योतिरिति प्रकाशरूपत्वम् । रस इति सर्वातिशयत्वम् । अमृतमिति मरणादि संसार-निर्मुक्तत्वम् । सर्वव्यापिसर्वप्रकाशकसर्वोत्कृष्टनित्य-मुक्तमात्मरूपं सच्चिदानन्दात्मकं यदोंकारवाच्यं ब्रह्म तदहमस्मि ।

गायत्री शिराचोयि होचि—हें सर्वात्मक ब्रह्मचि—अर्थु. ‘आपः’ ह्या पदाने व्याप्त जान्वु आस्स ह्या व्युत्पत्तिने व्यापित्व उक्त जाता. ‘ज्योतिः’ ह्या पदाने प्रकाशरूपत्व सांगल्यां. (अत्यंत सारभूत अंशाक रसु म्हणु म्हणताति, जाल्लिमिति—) ‘रसः’ ह्या पदाने सर्वातिशयत्व बोधित जाता. ‘अमृतं’ ह्या पदाने जन्ममरणादिरूप-संसाररहितत्व कथन केल्यां. (गायत्रीशिराच्या ‘पदांपैकि ब्रह्म’ ह्या पदाचो अर्थु प्रसिद्ध आस्स, ‘भूर्भूवःस्वरोम्’ ह्या पदांचो अर्थु मार्कृशि सांगला, अतः तो पुनः सांगनास्तना—जाल्यारि तोवयि मनांतुं दवोर्नु घेन्वु वाक्यार्थु सांगताति—) सर्वव्यापि, सर्वप्रकाशक,

सर्वोत्कृष्ट, नित्यमुक्त, आत्मरूप आनि सच्चिदानन्दात्मक खंचेंकि
ओंकारवाच्य ब्रह्म तेचि हांव जाव्नु आस्सं. (ध्येय तत्त्वचि हांव
जाव्नु आस्सं म्हणु सोऽहं भावाने कोर्चे ध्यान श्रेष्ठ जाव्नु
आशिशिल्मितिं हांगा तोचि प्रकारु सांगला.)

इति गायत्रीमन्त्रस्यार्थः

अश्शि गायत्री मंत्राचो अर्थु.

गुहाशयब्रह्महुताशानोऽहं

कर्त्रेदमंशाख्य हविर्हुतं सत् ।

विलीयते नेदमहं भवानी—

त्येष प्रकारस्तु विभिद्यतेऽत्र ॥

आत्मध्यान कर्तना आत्मांतुं प्रपञ्चाचें विलापन—लयु—कोर्नु
(सर्पावारि प्रपञ्चु ना. राज्वावारि आत्मु मात्र आस्स म्हणु लेक्कुनु)
त्या अवशिष्ट एकमात्र आत्मागेले ध्यान कोर्चे आस्ता. अतः हांगा
ध्यानक्रियेतुं होमाचे रूपक केल्यां. हांव हृदयरूप गुहेतुं आशिशिल्मो
ब्रह्मरूप अग्नि जाव्नु आस्स. ध्याता जाव्नु आशिशिल्मा हांवें
ध्येयब्रह्मरूप अग्नितुं हवन केल्लुले प्रपञ्चरूप हवि लीन जाता. (त्या
ब्रह्मांतुं एक जाव्नु वत्ता.) जाल्यारि ह्या लयांतुं एक वैशिष्ट्य
आस्स. प्रपञ्चु ब्रह्मांतुं एक जाता महळ्याचो अर्थु हांव (ब्रह्म)
प्रपञ्चु जातां अश्शि न्हयि. माक्का प्रपञ्चाचे धर्म (असत्त्व, जडत्त्व,
दुःखात्मकत्व) यानाति. दुद्दांतुं उद्दाक एक जाल्यारि उदकाचि
पात्तळसाणि दुद्दाक याता. तश्शि प्रपञ्चाचे धर्म माक्का यानाति. कारण
प्रपञ्चु वस्तुतः नाचि. अतः बाधसामानाधिकरण्याने—प्रपञ्चाचो बाधु
कोर्नु—हांगा ऐक्य निष्पत्र जाता.

यदस्ति यदभाति तदात्मरूपं

नान्यततो भाति न चान्यदस्ति ।

स्वभावसंवित्प्रविभाति केवला

ग्राह्यं ग्रहीतेति मृषेव कल्पना ॥

आतं ह्या उपासनेने अनुभवाक येंव्वे तस्त्व्या, अद्वैत तत्त्वाचे

गायत्री मंत्राचो विद्यारण्यकृत अद्वैतपर अर्थु / २३

वर्णन कर्ताति. खंचेंक आस्स आनि खंचेंक स्फुरण पाव्ता तें आत्मस्वरूपचि. ताजे शिवायि दुसरे कसलेयि ना, स्फुरणयि पाव्ना. (रज्जुसपचे स्थळारि आरोपित सर्पाक अस्तित्व, स्फुरण आशिल्त्वारि दिशिल्तरी थंयि मूलतः अस्तित्व, स्फुरण राज्वाचेचि. तद्वत् कल्पित प्रपंचाक अस्तित्व, स्फुरण आस्स म्हणु दिशिल्तरी वस्तुतः तें आत्मस्वरूपाचेचि) सर्वाकियि आत्मभूत जाव्नु आशिल्ले एक चैतन्यचि स्फुरण पाव्तड आस्स. द्रष्टा आनि दृश्य ही द्वैताचि कल्पना असत्यचि. (स्वप्नदशेतुं स्वप्नद्रष्टा एकळोचि आशिल्तरी अनेक कल्पित दृश्यं दिस्ताती, तशीचि मूलतः अद्वैततत्त्वरूप जाव्नु आशिल्या जीवाक अज्ञानदशेतुं द्रष्टा, दृश्य इत्यादि भेदु दिस्ता.)

बाह्यतः संन्यासु कर्नातिल्लरि पूर्ण वैराग्य, चित्तशुद्धि, एकाग्रता वगैरे संपादन केल्लल्या उच्च दर्जेच्या साधकांनि गायत्री मंत्राचे द्वारा निर्गुण ब्रह्माचे ध्यान कोरुक अनुकूल जायशि त्या मंत्राचो निर्गुणब्रह्मपर अर्थु ह्या भाष्यांतुं केल्ला. जात्यारि सगुणोपासक जाव्नु आशिल्या सामान्य साधकांखातिर मुख्यतः हो मंत्रु आशिल्मितिं हाजो सगुणब्रह्मपर—ईश्वरपर—सरळ अर्थुयि हांगा संक्षेपाने सांगिल्लो जाता.

ओं-ओंकारु परब्रह्माक वाचक जाव्नु आशिल्लारि अपरब्रह्माक—ईश्वराकियि—वाचक जाता. भूर्भुवःस्वः-हे व्याहृतित्रय सच्चिदानन्दरूप ईश्वरांतुंयि अन्वय पाव्ता. धियो यो नः प्रचोदयात्— कोणुकि अंतःकरणवृत्तिंक प्रेरणा दित्ता (त्या-) सवितुः—जगाच्या उत्पत्तिक (स्थितिक आनि लयाकियि) कारण जाल्लल्या, देवस्य-चैतन्यरूप ईश्वरागेले, तत्—व्यापक जाव्नु आशिल्ले, वरेण्यम्—वरणीय, इच्छा कोर्का जाल्लले अर्थात् सुखात्मक, भर्गः—तेज (स्वरूप), धीमहि-ध्यान कर्ता. ‘धियो यो नः प्रचोदयात्’ ह्या वाक्यांतुं त्या ईश्वराने आमोल्या बुद्धिक योग्य प्रेरणा दिव्का, मार्गदर्शन कोर्का ही प्रार्थना गर्भित आस्स. ‘सवितुः’ ह्या पदाने अनंत कोटि ब्रह्मांडांचि उत्पत्ति वगैरे कर्तलो तो ईश्वर सर्वज्ञ, सर्वशक्तु (कर्तुमकर्तुमन्यथाकर्तुं समर्थु) जाव्नु आस्स,

तागेल्या कृपादृष्टिने आप॑ने अनायासाने उद्घारु पाव्येद म्हणु तागेल्या माहात्म्यज्ञानाने उपासकाक ताज्जेरि-श्रद्धा-भक्ति-विश्वास आस्स जात्ताति. ‘वरेण्यं’ ह्या पदाने तो सुखात्मकु म्हणु कळळलिमिति स्वभावतः सुखापेक्षी जाव्नु आशिशल्या साधकांक तोचि मुख्य घ्येय जात्ता. ‘भर्गः’ ह्या पदाने उपासकांगेल्या अंतःकरणांतुले राग-द्वेष इत्यादि ज्ञानप्राप्तिक प्रतिबंधक आशिश्लेदे दोष भाज्जुनु काण्णु (दूर कोर्नु) तो तांकां प्रकाश—ज्ञान—दित्ता म्हणु सूचित जात्ता. अशिश गायत्री मंत्रांतुल्या ह्या पदांच्या अर्थाचो विचारु केल्यारि उपासकांक ईश्वराचेरि विशेष श्रद्धा-भक्ति-विश्वास आस्स कोर्नु अत्यंत तत्परतेने तागेल्या उपासनेंतुं प्रवृत्त कोरुक हो मंत्रु कित्त्लो अनुकूल आस्स महळ्ळले व्यक्त जात्ता.

‘वित्रापूर रविकिरण’ ह्या श्री वित्रापूर मठाच्या मुख्यपत्राच्या जानेवारी, ऑक्टोबर १९५९ अंकातुल्याने पुनर्मुद्रित.

गायत्री मंत्राचो विद्यारण्यकृत अद्वैतपर अर्थ / २५

गीतेंतुलि समन्वय दृष्टि*

आर्ता आमोले सरकार आनि राष्ट्राचे धुरीण लोकांतुं भावैक्य संपादन कोर्चेखातिर प्रचारु आनि प्रयत्न कर्तेऽ आस्सति. तशीचि जगांतुं सह-अस्तित्वाचोयि प्रचारु जात्ते आस्स. प्रकृत भाषणाचो विषयु समन्वयु ह्या भावैक्याक आनि सह-अस्तित्वाक पोषक जाव्यु आस्स. आम्मि एक्हचि देशाचि प्रजा, एक्हचि भारतमातेगेले संतान, जाळलिमिति जाति, मत, धर्म, संप्रदाय वगैरे निमित्ताने अवांतर मतभेद आशिल्तरी आम्मि ते विस्सोर्नु देशाच्या रक्षणाक आनि उत्कर्षाक साधन जाळलें ऐक्य राक्खुन घेंव्हा म्हणु सर्वांक समान जाव्यु आशिलें देशरूप एक ध्येय आम्चे मुखारि दवोर्नु तन्मूलक भावैक्याचो प्रचारु कर्ताति.

जाल्यारि प्रकृत समन्वयाक आधारु जाव्यु आशिले समान एक ध्येय परमात्मुचि. देशरूप ध्येय आस्तिक-नास्तिक सर्वांक ग्राह्य जाता. परमात्मरूप ध्येय आस्तिकांक मात्र मान्य जांव्हे तस्ले. तथापि आस्तिक प्रजेंतुं प्रथमतः ऐक्य संपादन केल्यारि ताजेनंतर आस्तिक-नास्तिक सर्व प्रजेंतुं भावैक्य संपादन कोर्चे सुलभ जाता. नाजाल्यारि जाति धर्म इत्यादिमूलक मतभेद त्या भावैक्याक प्रतिबंधक जाताति. आमच्यांतुं अनेक धर्म, मत, संप्रदाय वगैरे आशिल्तरी आम्मि भिन्नभिन्न मतसंप्रदायाच्यानिं विविधरूपाने पोळोंव्हा आनि विविध नांवांनि संबोधन कोर्चे ईश्वर एक्हचि,

* साधनसाहाहांतुं ३० डिसेंबर १९६२ ह्या दिवसु केल्याचे भाषणाचे सारांश.

आम्मि सर्व त्या एका ईश्वरागेलिंचि चेईवं, तोचि आमोल्या सर्वांगेलो आव्सुबाप्पुसु, ही त्या एकमात्र ईश्वररूप ध्येयाचि भावना ह्या समन्वयाक आधारु जाव्नु आस्स. तशीचि ज्ञान, निष्काम कर्म, सकाम कर्म इत्यादि साधनांतुं स्वभावतः उत्तम, मध्यम, कनिष्ठ अश्शि तारतम्य आशिल्तरी साधकागेल्या अधिकाराक अनुसरुनु त्या सर्व साधनांक समान महत्त्व आस्स, विवेकबुद्धिसंपन्न साधकाक ज्ञानयोगाचि कित्तिक आवश्यकता आस्स तित्तिलिचि विवेक-वैराग्यरहित अज्ञाक सकामकर्मयोगाचि आवश्यकता आस्स ही अधिकारभेदाचि व्यवस्थायि ह्या समन्वयाक आश्रय जाव्नु आस्स.—

एकं सद् विग्रा बहुथा वदन्ति ।

एका सद्रूप परमात्माकचि ब्राह्मण अनेक नांवार्नि संबोधन कर्त्ताति.

सृष्टिस्थित्यन्तकरणाद् ब्रह्मविष्णुशिवात्मिकाम् ।

संज्ञां याति भगवानेक एव जनार्दनः ।

तो एकुचि भगवान् जनार्दनु सृष्टि स्थिति आनि लयु केल्लिमिति ब्रह्म, विष्णु आनि शिवु हीं नांवं घेता.

त्रयी सांख्यं योगः पशुपतिमतं वैष्णवमिति,

प्रभिन्ने प्रस्थाने परमिदमदः पथ्यमिति च ।

रुचीनां वैचित्र्याद्यजुकुटिलनानापथजुषां,

नृणामेको गम्यस्त्वमसि पथसामर्णव इव ॥

वैदिकमार्गु सांख्य योगु, पाशुपतमत, वैष्णवमत इत्यादि भिन्नभिन्न मार्गातुं, हो श्रेष्ठ तो हितकारकु म्हुणु आपापूणगेल्या अभिरुचिप्रकार सरळ आनि वक्र मार्गाचि अनुसरण कर्तल्या मनुष्यांक, जलांक—नदींक—समुद्रु कश्चिक तशी, तूं एक ईश्वरुचि प्राप्यु जाव्नु आस्स. -थोङ्यो नऽद्यो शीदा समुद्राक मेळताति, आनि थोङ्यो सुत्तु काण्णु दुस्त्या नदींक मेळ्यु

समुद्राक पाव्ताति. अर्थात् सर्व नदींकयि आखैरेक प्राप्यु समुद्रुचि. तशि ह्या वैदिक इत्यादि मार्गांतुंयि थोडे मार्ग शीदा ईश्वरपासि कोर्नु दित्ताति, आनि थोडे मार्ग दुस्न्या मार्गांतुं पर्यवसान पाव्नु तद्वारा ईश्वरपासिक साधन जात्ताति, अतः ह्या भिन्नभिन्न मार्गाचो आश्रयु केल्लत्या सर्वांकयि आखैरेक प्राप्यु एक ईश्वरुचि.

आकाशात्पतितं तोयं यथा गच्छति सागरम् ।
सर्वदेवनमस्कारः केशवं प्रतिगच्छति ॥

आकाशांतुथान्वु पळळलें पाव्साचें उद्धक—खंचेय
प्रदेशांतुं पळळलत्तरी—कश्शिकि समुद्राक वोचुनु मेव्ता,
तशि सर्व देवांक केल्ललो नमस्कारुयि केशवाक पाव्ता.

यं शैवाः समुपासते शिव इति ब्रह्मेति वेदान्तिनो,
बौद्धा बुद्ध इति प्रमाणपटवः कर्तैति नैयायिकाः ।
अर्हन्नित्यथ जैनशासनरताः कर्मेति मीमांसकाः,
सोऽयं वो विदधातु वाञ्छितफलं त्रैलोक्यनाथो हरिः ॥

कोणाक कि शैव शिवु म्हणु उपासन कर्त्ताति, तशीचि वेदांति ब्रह्म म्हणु, बौद्ध बुद्धु म्हणु, अनुमान इत्यादि प्रमाणांच्या व्यवहारांतुं कुशल जाव्नु आशिले नैयायिक ह्या जगाचो कर्ता म्हणु, जैनशास्त्रांतुं तत्पर जाव्नु आशिले अर्थात् जैन अर्हन् म्हणु आनि मीमांसक कर्म म्हणु उपासन कर्त्ताति, तो त्रैलोक्यनाथु हरि तुमोलें अभीष्ट सिद्ध कोरो.

यं पृथग्धर्मचरणाः पृथग्धर्मफलैषिणः ।
पृथग्धर्मैः समर्चन्ति तस्मै धर्मात्मने नमः ॥

कोणाक कि भिन्नभिन्न धर्मांच्या फलांच्या इच्छेने भिन्नभिन्न धर्माचें आचरण कर्तले भिन्नभिन्न धर्मांचेद्वारा आराधन कर्त्ताति त्या धर्मात्मक, परमात्माक नमस्कारु.

इत्यादि वचनं ह्या समन्वयाचिं द्योतक जान्वु आस्सति.

लोकांतुं स्वधर्माविषयांतुं आदर, गौरव, अभिमानु आस्का जाल्लें स्वाभाविकच. जाल्यारी ताजे सांगातिचि परधर्माच्या अन्य मताच्या विषयांतुंयि सहिष्णुता, आदरु आस्का. परंतु अस्लि सहिष्णुता कचित् दिसुनु यात्ता. बहुतेक लोक आपॄणागेले मत श्रेष्ठ, दुसऱ्यागेले कनिष्ठ, आपॄणागेले सत्य, दुसऱ्यागेले मिथ्या म्हणु परमताच्या निंदेतुं तत्पर जाल्ले दिस्ताति हाजें कारण लोकांतुं समन्वय दृष्टि नातिलेचि. ह्या रीतिने धर्माविषयांतुं संकुचित दृष्टि दवोर्नु घेव्यु हात्रे तागेल्या धर्माक दूषण दिन्वें, तात्रे हागेल्या धर्माक दूषण दिन्वें अशिं आस्तिक लोकांनि आपसांतुं परस्पर मतांचे खंडन कर्तङेल्यारि हाजें पर्यवसान सर्व धर्मयि मिथ्या म्हणु जान्वु दुसऱ्यागेल्या धर्मासांगातिचि आपॄणागेल्या धर्माकयि अर्थात् पूरा धर्मरूप वृक्षाकचि ‘मूले कुठाराधातः’ केल्लत्वारि जात्ता.

ह्या विषयांतुं एकि काणि उग्डासाक यात्ता. एका गुरुक दोनि शिष्य आशिशले खैं. त्या गुरुले उज्जे पाय्याचि सेवा कोरुक एका शिष्याक आनि दावे पाय्याचि शुश्रूषा कोरुक आन्नेका शिष्याक नेमक केल्ललो. त्या शिष्यांगेल्या मनांतुं परस्परांविषयांतुं ‘आम्मि एकचि गुरुले शिष्य, गुरुबंधु’ म्हळळलि आत्मीयता, बंधुभावु, प्रेम आस्वेबदंलाक परस्पर मत्सर, द्वेष, तिरस्कारु आशिशलो. हो तिरस्कारु हांचेहांचे भित्तरिचि राब्बने, किंतु हांगेल्या संकुचित दृष्टिमिति हाक्का ताजे सांगाति तागेले वांट्याच्या पाय्याविषयांतुं आनि ताक्का हाजेसांगाति हागेले वांट्याच्या पाय्याविषयांतुंयि व्याप्त जाल्लो. एक दिवसु हात्रिं गुरुले पाय दाढतड आस्तना फक्कने तागेले दावो पायु उज्जे पाय्याक लाग्लो. तावळि उज्जो पायु दाढतल्याने ‘आब्बा, मगेले वांट्याच्या पाय्याक तागेले वांट्याचो पायु लाग्लो?’ म्हणु कोप्पाने दावे पाय्याक एकु पेढु दिल्लो, तात्रेयि आपॄणागेल्या वांट्याच्या पाय्याक हात्रे पेढु दिल्लो म्हणु हागेले वांट्याच्या उज्जे पाय्याक पेढु दिल्लो, अशिं कोप्पाभरांतुं हात्रे त्या पाय्याक, तात्रे ह्या पाय्याक पेढु दित्तड गेल्ललिमिति हांगेलो

दोणांगेलोयि जाव्नु आशिल्या त्या गुरुकचि पीडा केल्लत्वारि जाल्हि. तद्वत् भिन्नभिन्न मताच्यानिं परस्पर मतांचे आनि परस्पर मताच्यानि स्वीकार केल्लत्या ईश्वरागेल्या स्वरूपांचे खंडन कर्तडगेल्यारि तज्जो परिणामु सर्व मतांचे खंडन केल्लत्वारि, सर्वांगेले अंतिम ध्येय आनि प्राप्य जाव्नु आशिल्या ईश्वरागेलेचि खंडन केल्लत्वारि जात्ता. जाल्हलिमितिं अशिं जाव्यास्तना, लोकांतुं आशिशिलि संकुचित दृष्टि दूर जाव्नु तांकां उदार दृष्टि येंकाजाल्यारि आनि तन्मूलक परमताविषयांतुं सहिष्णुता, आदरु उत्पन्न जांव्का जाल्यारि समन्वयदृष्टिची आवश्यकता आस्स.

श्रीकृष्णपरमात्माने गीतेचो उपदेशु कर्तना भिन्नभिन्न विषयां- सांगातिचि समन्वय दृष्टिचेरियि तागेले तात्पर्य आशिल्यारि दिस्ता.

सांख्य आनि योगु हांचो समन्वयु—

सांख्ययोगौ पृथग्बालाः प्रवदन्ति न पण्डिताः ।

एकमप्यास्थितः सम्यगुभयोर्विन्दते फलम् ॥

ज्ञानयोगु आनि कर्मयोगु भिन्नभिन्न, हांकां परस्परसंबंधु ना म्हणु अज्ञ म्हण्ऱाति, पंडित तश्शि म्हण्ऱाति. इत्याक म्हळ्यारि हांतुलो खंचोयि एक योगु जाल्हलतरी बरेचि रीतिरि आश्रय केल्ललो दोन्हिंचेंयि फल जाव्नु आशिलो मोक्षु पाव्ता,
ज्ञान मोक्षाक साक्षात् कारण जात्ता. कर्म चित्तशुद्धि आस्सकोर्नु ज्ञाननिष्ठेचि योग्यता प्राप्त कोर्नु दिन्हु परंपरेने मोक्षाक कारण जात्ता.

यत्सांख्यैः प्राप्यते स्थानं तद्योगैरपि गम्यते ।

एकं सांख्यंच योगंच यः पश्यति स पश्यति ॥

ज्ञानयोगि खंचे स्थान पाव्ताति कि ते स्थान कर्मयोगियि पाव्ताति. अतः सांख्य आनि योगु एकचि मोक्षरूप फलाक

कारण जानु आशिशल्मितिं ते दोन्नियि एकचि—परस्पर संबंधु
नात्तिले नहयि—म्हुणु कोणु कि पळैता, तोचि वस्तुस्थिति
पळैता.

हांगा ज्ञान कश्चि कि मोक्षाक साक्षात् कारण, तश्चिकि कर्मयि
साक्षात् कारण म्हुणु अर्थु कोन्ये. सांख्यांनि पांचें स्थान योगियि
पाव्ताति म्हुणु सागूल्यां,

शिवायि कर्मयोगीनि पांचें फल सांख्य पाव्ताति म्हुणु सांगने.
मात्र नहयि, ‘ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्तिमचिरेणाधिगच्छति’ ‘ज्ञान
पाविलेनंतर तो ज्ञानी वग्निचि श्रेष्ठ शान्ति—मोक्ष—पाव्ता’ म्हुणु
ज्ञानाचें फल मोक्ष म्हुणु सांगुनु, ‘कायेन मनसा बुद्ध्या
केवलैरिन्द्रियैरपि । योगिनः कर्म कुर्वन्ति सङ्गं त्यक्त्वात्मशुद्धये’
‘कर्मयोगि चित्तशुद्धिखातिर कामनेने आनि कर्तृत्वाभिमानाने रहित
जानु देहाने मनाने, बुद्ध्ने आनि इंद्रियांनि कर्म कर्ताति’ म्हुणु
कर्माचें फल चित्तशुद्धि म्हुणु सांगूल्या.

श्रीकृष्णपरमात्माने मुख्य पक्षु जानु निष्कामकर्मयोगाचो उपदेशु
केल्लतरी कर्मफलांतुं विशेष आसक्त आस्सुनु सकाम कर्मयोगांतुं
तत्पर जाल्लत्या अज्ञांगेलो तिरस्कारु कर्ने. शास्त्रोक्त कर्म कर्नात्तिले
पशुवत् केवल आहारु, निद्रा वगैरे स्वाभाविक कर्म कोर्नु आस्चेपेक्षा
सकाम जानु जाल्लतरी शास्त्रोक्त कर्म केल्यारि तांच्यांतुं
क्रमेणनिष्कामता येव्नु तात्रि उद्धराच्या मार्गाकि लाग्चो संभवु आस्स.
अतः तांगेले विषयांतुं तो सांगता—

न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसञ्ज्ञिनाम् ।
जोपयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्युक्तः समाचरन् ॥

विद्वान् जानु आशिल्याने कर्मफलांतुं आसक्त जाल्लत्या
अज्ञांगेली सकाम कर्माविषयांतुं आशिलि बुद्धि विचलित
कोन्ये. किंतु आपणे तीं सर्व कर्म निष्काम जानु कोर्नु कित्तो
घाल्नु दिव्नु त्या अज्ञांकोरोन्नु तीं कर्म कोरोंकाति.

निर्गुण आनि सगुण रूप—

हीं दोन्नियि एकचि परमात्मागेलिं रूपं जाव्यु आशिशिलिमितिं गीतेतुं
ह्या दोन्निंचोयि उल्लेखु केल्ललो दिस्ता.

नादते कस्यचित्पापं न चैव सुकृतं विभुः ।
अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जन्तवः ॥

परमात्मु कोणागेलेयि—भक्ताने केल्लले सुदां—पाप
स्वीकार कर्ना, अर्थात् ताजो परिहारु कर्ना. तशीचि पुण्ययि
स्वीकार कर्ना—त्या पुण्यानिमित्ताने अनुग्रहयि कर्ना.—
परमात्मु पापपरिहारु, अनुग्रह वगैरे कर्ता म्हुणु लोकांगेलि
भावना आस्स म्हळ्यारि ताक्का तो सांगता, लोकांगेले ज्ञान
अज्ञानाने आवृत जाल्यां, तेन्मितिं ते तशी भ्रांति पाव्याति.

परमात्मु तागेल्या उपाधिरहित शुद्ध स्वरूपांतुं निर्गुणु, निर्विकारु,
निष्क्रियु जाव्यु आशिशिलिमितिं त्या स्वरूपांच्या उपासकांक—
सांख्यांक—तें ब्रह्म अनुग्रह कोरुक याना. तान्निचि तांगेल्या
साधनाने—स्वप्रयत्नाने—ताजि प्राप्ति कोर्नु घेंव्का जाता. आशी
निर्गुण स्वरूपाविषयांतुं उल्लैतना परमात्मु अनुग्रहु कर्ता म्हळ्यालि
लोकांगेलि भावंना भ्रांतिमूलक म्हुणु सांगिलो श्रीकृष्णुचि तागेल्या
सगुण स्वरूपाविषयांतुं सांगतना आपण भक्तांचेरि अनुग्रहु कर्ता
म्हळ्यालो अभिप्रायु व्यक्त कर्ता.

पत्रं पुष्पं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति ।
तदहं भक्त्युपहृतमश्रामि प्रयतात्मनः ॥

पत्र, पुष्प, फल आनि उदक कोणु कि माझा भक्तिने अर्पण
कर्ता, ते त्या पवित्र हृदयाच्या भक्तानें प्रीतीने अर्पण केल्लले
हांव स्वीकार कर्ता.

अशी परमात्मागेल्या अनुग्राहकत्वा विषयांतुं केल्लले हें द्विविध
कथन परस्पर विसंगतशें दिशिल्तरी तागेल्या निर्गुण आनि सगुण

स्वरूपांच्या दृष्टिने तें केल्ललिमितिं तांतुं विरोधु ना.

सगुणोपासन आनि निर्गुणोपासन—

परमात्मागेल्या सगुण विश्वरूपाचें दर्शन केल्ललें नंतर अर्जुनु ताका प्रश्नो कर्ता—

एवं सततयुक्ता ये भक्तास्त्वां पर्युपासते ।
ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगवित्तमाः ।

असूल्या सगुण परमात्माक तुका कोण कि सदा ध्यान कर्तले जाव्यु उपासन कर्तीति, आनि कोण कि तुगेल्या अक्षर अव्यक्त अर्थात् निर्गुण रूपाचें उपासन कर्तीति, हांतुलेपैकि बरेचि रितीने योगु समजलेले कोण?

ह्या प्रश्नाक श्रीकृष्ण जबाब दित्ता—

मथ्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते
श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥

कोण कि अत्यंत श्रद्धेने युक्त जाव्यु, मजांतुंचि मन दवोर्नु आनि सदा ध्यान कर्तले जाव्यु मगोलें—सगुण-परमात्मागेलें—उपासन कर्तीति, ते युक्ततम अर्थात् बरेचि रितीने योगाचें अनुष्ठान केल्लले म्हणु मगोलो अभिप्रायु.

ये त्वक्षरमनिदैश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।
सर्वत्रगमचिन्त्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥
संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्ध्ययः ।
ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥

कोण कि इन्द्रियांचो निरोधु कोर्नु, सर्वांतुं समान जाव्यु आश्शिलें ब्रह्म पळैतले जाव्यु आनि सर्व प्राण्यांगेल्या हितांतुं तत्पर जाव्यु, नाशरहित वर्णनातीत, अगोचर, सर्वव्यापि, चिंतन कोरुक शक्य नातिल्लस्लें, अपरिणामि, चलनरहित,

अतएव स्थिर जानु आशित्या निर्गुणाचें उपासन कर्तीति ते
माका पाव्तातिचि हांतुं संशय ना.

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुखं देहवद्विरवाप्यते ॥

जात्यारि त्या अव्यक्त उपासकांक चडावत क्लेशु जाता.
इत्याक म्हळ्यारि देहाभिमानि साधकांक अव्यक्त जाल्लें
ब्रह्मपद कष्टाऽने प्राप्त जाता.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि सन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थं मय्यावेशितचेतसाम् ॥

जाल्लिमितिं कोण कि सर्व कर्म माका सगुण परमात्माक
अर्पण कोर्नु, मज्जांतुंचि विशेष तात्पर्य दवोर्नु, अनन्यचित्ताने
मगेलें ध्यान कर्तलतस्ले जानु उपासन कर्तीति, त्या मज्जांतुंचि
चित्त दवर्लत्या भक्तांक हांव वग्निचि ह्या जन्ममृत्युप्रवाहरूप
संसारसागरांतुथानु उद्घार कर्ता. हीं निर्गुण आनि सगुण रूपं
एकचि परमात्मागेलिं जानु आशिलिमितिं ह्या स्वरूपांचे
उपासक जानु आशिले ज्ञानयोगि आनि भक्त हात्ति
परस्परांविषयांतुं अनादराचि भावना दवोर्नु घेंव्याक कारण ना.

ह्या वादाचें आपाततः निरीक्षण केल्यारि हांतुं भक्तियोगुचि श्रेष्ठ म्हणु
सांगूत्यां कि म्हणु भासु जाता. जात्यारि वस्तुस्थिति तश्शि ना,
ज्ञानयोगाचें साधन कष्टसाध्य जाल्लिमितिं सामान्य साधकाने
ज्ञानयोगापेक्षां भक्तियोगाचें साधन केल्यारि तो युक्ततमु जाता अर्थात्
आपॄणागेत्या साधनांतुं विशेष यशस्वी जाता अश्शि श्रीकृष्णागेलो
अभिप्राय, शिवायि ज्ञानयोगापशि भक्तियोगु श्रेष्ठ म्हणु तागेले
तात्पर्य नहयि. कितूत्याक कि मोक्षप्राप्तिक लाग्नि जाता तितूत्याक

साधन श्रेष्ठ जाता. त्या दृष्टीने ज्ञान मोक्षाक साक्षात् कारण जाव्यु आशित्तिमिति तें बाकिच्या सर्व साधानांपेक्षां श्रेष्ठ जाव्यु आस्स. ‘ते प्राप्नुवन्ति मामेव’ ‘ते माका पाव्लातिचि’ म्हणु निर्गुणोपासकांगेले—ज्ञान्यांगेले—मोक्षप्राप्तिविषयांतुं स्वातंत्र्य सांगुनु, ‘तेषामहं समुद्दर्ता’ ‘तांकां हांव उद्घारु कर्ता’ म्हणु भक्तांगेले मोक्षाविषयांतुं पारतंत्र्य—ईश्वरागेल्या अनुग्रहाचें अवलंबन—सांगच्यांतुयि ज्ञानयोगाचें श्रेष्ठत्व व्यक्त जाता. भक्तागेले परावलंबन म्हळ्यारि ईश्वरागेल्याचि अनुग्रहाचें अवलंबन जाल्लिमिति तांतुं कसलेयि उणेपण ना म्हळ्ळलि खब्बरि विंगडि.

धर्मु आनि कामु—

धर्माविरुद्धो भूतेषु कामोऽस्मि भरतर्षभ ।

धर्माक विरुद्ध जायनातिलो कामु हांव जाव्यु आस्सं, अर्थात् तसलो कामु मगेल्या प्राप्तिक प्रतिबंधक जायना.

‘कामात्मता न प्रशस्ता न चैवेहास्त्यकामता’ म्हणु मनुने सांगिलेवारि कामपरायण जाव्यु आसचें प्रशस्त नहयि. तशी म्हणु सर्वथा कामाक निषेधु कोरुकयि शक्य ना. इत्याक म्हळ्यारि लोकांतु-अकामतायि दिसना, अर्थात् लोक प्रायः स्वभावतःचि कामी जाव्यु आस्ताति. अर्थ-कामपरता धर्माक अनुकूल नहयि. जाल्ललतरी लोकस्वभावु पोळोव्यु धर्माक अविरुद्ध जाल्ललतसले कामसेवन कोर्येद म्हणु अनुमोदन दिव्यु तांचो समन्वयु केल्ला. चतुर्विध पुरुषार्थातु धर्म-मोक्षां सांगाति अर्थ-कामांचो समावेशु केल्ललो आनि आश्रमांतु गृहस्थाश्रमाचि व्यवस्था केल्ललि ह्याचि अभिप्रायाने जाव्यु आस्स.

चतुर्विध भक्त—

चतुर्विधा भजन्ते मां जनाः सुकृतिनोऽर्जुन ।
आर्तो जिज्ञासुरर्थार्थी ज्ञानी च भरतर्षभ ॥

भरतवंशांतुं श्रेष्ठ जानु आशिल्या अर्जुना, आर्त, जिज्ञासु,
अर्थार्थी आनि ज्ञानी हे चारि प्रकाराचे पुण्यशालि मनुष्य
मगेलि भक्ति करताति.

ह्या वचनांतुं श्रीकृष्णपरमात्माने आर्त (कष्टपरीहाराखातिर भक्ति
करतले) आनि अर्थार्थी (इष्टसिद्धिखातिर भक्ति करतले) ह्या तणु-
दर्जेच्या भक्तांगेलो अनादरु कर्नातिलें तांगेलि गणना श्रेष्ठ जानु
आशिल्या ज्ञानी आनि जिज्ञासु (ज्ञानाखातिर साधन करतले) ह्या
भक्तांसांगातिचि केल्या. मात्र न्हयि, हांचे सांगातिचि त्या आर्त
आनि अर्थार्थी भक्तांकयि ‘सुकृतिनः’ ‘उदाराः सर्व एवैते’ (हे सर्व
उत्कृष्ट जानु आस्सति) ह्या शब्दांनिं प्रशंसा केल्या. आरंभांतुं
लौकिक फलाच्या कामनेने तांत्रि परमात्मागेलो आश्रयु केल्लुल्तरी
त्या भक्तिच्या प्रभावाने क्रमेण तांकां वैराग्य प्राप्त जानु तांगेलें
जिज्ञासु आनि ज्ञानी भक्तांतुं परिवर्तन जांच्यो संभवु आस्स, अतः ते
तिरस्काराक पात्र न्हयि.

भूतपूर्व दुराचारी—

अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् ।
साधुरेव स मन्तव्यः सम्यग् व्यवसितो हि सः ॥

अत्यंत दुराचारीसुद्धां अनन्य जानु मगेलि भक्ति कर्ता
जात्यारि तो साधु म्हणुचि लेक्का. कारण, तांत्रे शुभनिश्चयु
केल्ला. असल्या दुराचरण सोणु दिव्यु शुभनिश्चयाने
परमात्मागेलि अनन्य भक्ति कर्तल्यांगेल्या विषयांतुं लोक
तांगेलें पूर्वचरित्र लक्ष्यांतुं हाण्णु अनादरु दाकैताति. जात्यारि
परमात्मु तांकां दूर कर्ना. तांगेले पुरावृत्त कस्लेयि आशिल्तरी
आजि ते सच्चरित्र आस्सति जात्यारि तांगेलें फुळ्लें सर्व
विस्सोर्नु ते साधुचि म्हणु सांगुनु तांकां आपॄणागेल्या
वात्सल्यपूर्ण उदार हृदयांतुं जागो दिता.

द्वैती आनि अद्वैती—

ज्ञानयज्ञेन चाप्यन्ये यजन्तो मामुपासते ।
एकत्वेन पृथक्त्वेन बहुथा विश्वतोमुखम् ॥

संकीर्तन, नमस्कारु इत्यादिंचे द्वारा उपासन कर्तले न्हंतां बाकीचे ज्ञानयज्ञाने (परमात्मागेल्या विषयांतुं द्वोर्नु घेतिल्या भावनारूप यज्ञाने) — एकत्वाने, अन्यत्वाने आनि विश्वरूप जाव्नु आशिल्या माका अनेक प्रकारानिं उपासन कर्ताति. थोडे जण परमात्मु आनि आप्णण एकचि तत्त्व म्हणु अभेदभावाने तागेले उपासन कर्ताति. आनि थोडेजण परमात्मु स्वामी, आप्णण तागेलो दासु म्हणु भेदभावाने उपासन कर्ताति. बाकीचे विश्वात्मक परमात्मुचि ब्रह्मा-रुद्रादिदेवतारूपाने आस्स म्हणु लेक्कुनु त्या अनेकरूपानिं आशिल्या परमात्माक अनेक प्रकारानिं उपासन कर्ताति.

ह्या वचनांतुं द्वैत-अद्वैतांचो समन्वयु दिस्ता. ह्या विषयांतुं—

अद्वैतं परमार्थो हि द्वैतं तद्देद उच्यते ।
तेषामुभयथा द्वैतं तेनायं न विरुद्ध्यते ॥

अद्वैत्यांगेल्या मतांतुं अद्वैत पारमार्थिक सत्य जाव्नु आस्स, द्वैत अद्वैतांचे कार्य जाव्नु आस्स, अर्थात् त्या अद्वैत ब्रह्मतत्त्वाचेरि मायेने आरोपण केल्लले जाव्नु आस्स. व्यवहारांतुं ते द्वैत अद्वैती स्वीकार कर्ताति. द्वैती परमार्थातु आनि व्यवहारांतुं दोन्नितुंयि द्वैत स्वीकार कर्ताति. अतः अद्वैत पक्षांक द्वैत्यासांगाति विरोधु ना. इत्याक म्हळ्यारि अद्वैत्यांक द्वैत अपरिचित न्हयि.

अश्शि गौडपादु सांगता.

भिन्नभिन्न देवतांगेल्या अर्चनाचे अनुमोदन—

यो यो यां यां तनुं भक्तः श्रद्धयार्चितुमिच्छति ।
तस्य तस्याचलां श्रद्धां तामेव विदधाम्यहम् ॥
स तया श्रद्धया युक्तस्तस्याराधनमीहते ।
लभते च ततः कामान् मयैव विहितान् हि तान् ॥

कोण कोण कि खंचे खंच्या देवतेगेले भक्तु जान्वु श्रद्धेने पूजन कोरुक इच्छा कर्ता, त्या त्या भक्तागेलि ती श्रद्धा हांव (श्रीकृष्णपरमात्म) स्थिर कर्ता. तो त्या स्थिर श्रद्धेने युक्त जान्वु त्या देवतेगेलें आराधन कर्ता आनि कर्माध्यक्ष जान्वु आशिल्या हावेंचि अनुग्रह केल्लिं अमीषं त्या देवतेलाग्निथान्वु पावता.

हांगा देवतेगेल्या विषयांतुं ‘तनु’ हो शब्द उपयोगु केल्लिमितिं त्यो देवता परमात्मागेलिंचि रूपं म्हणु व्यक्त जाता.

येऽप्यन्यदेवताभक्ता यजन्ते श्रद्धयान्विताः ।
तेऽपि मामेव कौन्तेय यजन्त्यविधिपूर्वकम् ॥

कोण कि अन्य देवतेगेले भक्त जान्वु श्रद्धेने पूजन कर्ताति, तेवयि अज्ञानपूर्वक (हांव परमात्मुचि त्यो देवता म्हळळले गोतु नास्तना) माक्काचि पूजन कर्ताति.

योगु, सांख्य, कर्मयोगु आनि उपासना हांचो समन्वयु—

ध्यानेनात्मनि पश्यन्ति के चिदात्मानमात्मना ।
अन्ये सांख्येन योगेन कर्मयोगेन चापरे ॥
अन्ये त्वेवमजानन्तः श्रुत्वान्येभ्य उपासते ।
तेऽपि चातितरन्त्येव मृत्युं श्रुतिपरायणाः ॥
थोडे जण शुद्ध अंतःकरणाने ध्यान कोरु आपूणागेल्या

हृदयांतुं आत्माक पक्षैताति. दुस्रे थोडे सांख्य योगाने (ज्ञानयोगाने) आत्मदर्शन कर्ताति आणि थोडे कर्मयोगाने—चित्तशुद्धि, श्रवण, मनन वगैरे क्रमेण संपादन कोर्नु आत्मानुभवु पाव्ताति. आनिकयि थोडे पूर्वोक्त वगैरेचें अनुष्ठान कळनात्तिले दुस्त्यांलाग्नि (आचार्यालाग्नि) थाव्यु अम्बेक्षे अशिं उपासन कोर्का म्हणु आयुक्तु त्याप्रकार उपासन कर्ताति. विवेक, विचारु इत्यादिंतुं असमर्थ जाव्यु केवल दुस्त्यांगेल्या उपदेशश्रवणाचेचि अवलंबन कोर्नु आशिले हे सुद्धां जन्ममृत्युप्रवाहरूप संसारु दांटुताति.

विवेक-विचारसंपन्न पूर्वोक्त योगी सांख्य वगैरे मुक्त जात्तातिचि म्हणु आणि विंगड सांग्का वे?

जगांतुं आस्तिक म्हणु आशिले सर्व भगवत्प्राप्तिचे मागाचेचि अनुसरण कर्ताति—

ये यथा मां प्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।
मम वर्त्मानुवर्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥

श्रीकृष्णपरमात्म सांगता—

कोण कशी कि (खंचे उद्देशाने) माका शरण यात्ताति, तांका तशीचि (त्या उद्देशाचि सिद्धि कोर्नु दिन्यु) हांव पाव्तां. सर्व दिक्काथाव्यु सर्व साधनानिं मनुष्य माका पांचे मागाचे अनुसरण कर्ताति.

योगी, ज्ञानी आणि भक्त हांगेलें समान माहात्म्य—

सर्वभूतस्थितं यो मां भजत्येकत्वमास्थितः ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि स योगी मयि वर्तते ॥

कोणु कि योगी सर्व भूतांतुं आशिल्या माका, एक परमात्मुचि सर्वभूतात्मक जाव्यु आस्स महळ्यलि एकत्वभावना दवोर्नु घेव्यु उपासन कर्ता, तो कशीयि

चल्लतरी मगेत्या स्वरूपांतुंचि (परमपदांतुंचि) आस्स.
अर्थात् तागेलि स्वैरवृत्ति तागेत्या मोक्षाक प्रतिबंधक जान्ना.

य एवं वेत्ति पुरुषं प्रकृतिं च गुणैः सह ।
सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते ॥

कोणु कि पुरुषाक (परमात्माक) माकृशि वर्णन केल्लत्या
प्रकार समजता, तशीचि स्वगुणानि युक्त जाल्लत्या प्रकृतिकयि
(तिगलें कल्पितत्व) समजता तो ज्ञानी कश्चियि आशिश्लतरी
देहपातानंतर पुनः जन्माक याना.

सर्वकर्माण्यपि सदा कुर्वाणो मदव्यपाश्रयः ।
मत्प्रसादादवाप्नोति शाश्वतं पदमव्ययम् ॥

मगेलो (परमात्मागेलोचि) आश्रय केल्ललो अनन्य भक्तु
सर्वविधाचिं कर्म कर्त्तआशिश्लतरी मगेत्या अनुग्रहाने
नाशरहित अतएव नित्य जाल्ललें ब्रह्मपद पाव्ता.

उंचावेल्या वचनानिं राजयोगी, ज्ञानी आनि भक्त आखैरेक समान
योग्यतेक पाव्ताति म्हळळलें व्यक्त जात्ता. ह्या वचनांतुं ‘योगी
वगैरेन्नि स्वैरवृत्तिनें आशिश्लतरी’ म्हुणु वादाखातिर स्वीकार कोरु
सांगल्यां, शिवाय तांच्यांतुं स्वैरवृत्ति सर्वथा आस्सना, एका
मनुष्यागेलें विशेष सामर्थ्य व्यक्त कोर्चेखातिर, तान्ने विष घेत्तिल्तरी
ताका कांयि जायशिना म्हुणु तागेत्या सामर्थ्याचि प्रशंसा
कोर्चेखातिर सांगताति तद्वत्, थंयि तो विष घेना, हांगा हेवयि स्वछंद
आचरण कर्नाति.

समदृष्टिचें स्पष्टीकरण—

निर्गुणोपासकांगेलें वर्णन कर्तना ‘सर्वत्र समबुद्धयः’ ‘सर्वातुं समान
जान्नु आशिश्लें ब्रह्म पळैतले’ म्हुणु सांगल्यां. समबुद्धि अथवा
समदृष्टि ह्या शब्दाचो अर्थु समान जान्नु आशिश्लें ब्रह्म पोळोऽन्वे-

अथवा सर्वालागि समान व्यवहारु कोर्चे अशिं दोनि प्रकारानिं
कोरुक शक्य अस्स. हांतुं गीतेक इष्ट आशिलो अर्थु खंचो म्हणु
विचारु कोर्चे योग्य दिस्ता. हांतुलो प्रथम अर्थु घेतल्यारि वर्णभेदु
स्वभावभेदु शुचि-अशुचिभेदु इत्यादि भेदमूलक धर्मशास्त्रांतुं
सांगिल्या विधि-निषेधांक बाधु याना. दुस्रो अर्थु स्त्रीकार केल्यारि
त्या विधि-निषेधांतुं कांयि अर्थु वर्ना. ह्या समदृष्टि विषयांतुं
श्रीकृष्णपरमात्म सांगता—

विद्याविनयसंपन्ने ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ।
शुनि चैव शृपाके च पण्डिताः समदर्शिनः ।
इहैव तैर्जितः सर्गो येषां साम्ये स्थितं मनः ।
निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माब्रह्मणि ते स्थिताः ॥

विद्या आनि विनयाने युक्त जाव्यु आशिलो ब्राह्मणु, गायि,
सुणे आनि चंडालु हांगेले विषयांतुं पंडित समदर्शि जाव्यु
आस्सति, अर्थात् ब्राह्मणदेह, चंडालदेह इत्यादि उपाधिंतुं
तारतम्य-वैषम्य आशिलतरी त्या उपाधिंच्या गुण-दोषांनि
लिप्स जाय्यात्तिलें सर्वांतुं समान जाव्यु आशिलें ब्रह्मचि
पक्लैताति. अशिं कोणागेलें कि मन ब्रह्माच्या समानत्वांतुं
अवस्थित जाव्यु आस्स, तान्नि तांगेल्या जीवमान दशेतुंचि
जन्मु जिकूला, अर्थात ते जीवन्मुक्त जाव्यु आस्सति. इत्याक
म्हक्यारि ब्रह्म उपाधिगत दोषांनि रहित अत एव समान जाव्यु
आस्स. तस्लें ब्रह्म पक्लैताति जाल्लिमिति ते ब्रह्मांतुंचि
अवस्थित जाव्यु आस्सति.

समदर्शि ह्या शब्दाक आचार्यांनि उत्तम संस्कारांनि युक्त जाव्यु
आशिल्या सात्त्विक ब्राह्मणांतुं, संस्काररहित आनि राजस जाव्यु
आशिल्या मध्यम गाय्यिंतुं तशीचि केवल तामस जाव्यु
आशिल्याअधम हस्ति वगैरेतुं, तांगेल्या सत्त्व इत्यादि गुणांचो आनि
संस्कारांचो स्पर्श जाय्यात्तिलें शुद्ध ब्रह्ममात्र पक्लैतले अशिं अर्थु
केल्ला.

मधुसूदन सरस्वती समदर्शि महाव्यारि समदर्शनाचे योगाने राग-द्वेषरहित, अर्थात् एकळो जांव्हा आनेकळो नाक्का अशी नात्तिले म्हुणु सांगता.

अभिनवगुप्त ‘समदर्शिनः’ ह्या पदाचें विवरण कर्तना ‘समं पश्यन्ति, नं तु व्यवहरन्ति’ ‘समान दृष्टिने पळैताति, शिवायि समान व्यवहारु कर्ताति अशी न्हयि’ म्हुणु सांगता. ह्या संदर्भातुं—

चिद्र्मा सर्वदेहेषु विशेषो नास्ति कुत्रचित् ।
अतश्च तन्मयं सर्वं भावयन् भवभिजनः ॥

सर्व देहांतुंयि एकूचि चैतन्यरूप परमात्मु आस्ता. एका देहांतुं आशिश्लो उच्चु, आनेकांतुं आशिश्लो नीचु अशी विशेषु ना. जाल्लिमितिं सर्वं भूतंयि चैतन्यरूप परमात्ममय जाव्हु आस्सति म्हुणु भावना कर्तलो मनुष्य संसारांतुं थाव्हु मुक्त जाता.

हें वचन उद्धृत कोर्नु हांतुंयि ‘भावयन्’ म्हुणु ज्ञानाचीचि धारा (पुनः पुनः भावना कोर्चे) सांगल्या, अर्थात् समान व्यवहारु न्हयि म्हुणु तात्रे आपृणागेलो अभिप्रायु व्यक्त केल्ला.

पूर्वोक्त व्याख्याकारांगेल्या वचनांचो विचारु केल्यारि समदर्शित्व महाव्यारि समान दृष्टि आनि तन्मूलक राग-द्वेषांचो अभावु इत्लोचि अर्थु, शिवायि समान व्यवहारु न्हयि म्हुणु व्यक्त जाता. ‘येषां साम्ये स्थितं मनः । निर्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिताः ॥’ हे गीतेचे शब्दयि होचि अर्थु व्यक्त कर्ताति. समान व्यवहारु शक्ययि ना. गाय्यिक तण, उदाक दित्ताति म्हुणु विद्याविनयसंपत्र ब्राह्मणाकयि तण उदाक आहाररूपाने कोणुयि दिना.

समदर्शिपदाक समदर्शनमूलक समान व्यवहारु कर्तले म्हुणु अर्थु केल्लल्तरी ‘पण्डिताः समदर्शिनः’ हें वचन आत्मसाक्षात्कारु पाविल्या जीवन्मुक्तांगेल्या संदर्भातुं आयिल्लेमितिं तांगेल्या विषयांतुं मात्र तो अर्थु स्वीकार कोर्येद. तांगेले माहात्म्य व्यक्त कोर्चे दृष्टिने ‘सर्वथा वर्तमानोऽपि न स भूयोऽभिजायते’ ‘तात्रे कश्चि चल्लल्तरी तो पुन्हा

जन्माक याना' 'निस्त्रैगुण्ये पथि विचरतां को विधि: को निषेधः' 'त्रिगुणातीत जाव्नु आशिल्यांक विधि-निषेध लाग्नानाति' अश्शि शास्त्रांतु सांगिल्हे दिस्ता.

इतरांनि—जीवन्मुक्त स्थितिक पाव्नात्तिल्यांनि—समदर्शनाने आनि तन्मूलक राग-द्वेषांच्या अभावाने युक्त जाव्नु आस्सुनु व्यवहारांतुं तारतम्यबुद्धि दर्वोर्तु घेव्नु धर्मशास्त्रोक्त विधि-निषेधांक अधीन जाव्नु चल्चेचि श्रेयस्कर जाव्नु आस्स. 'समासमाभ्यां विषमसमे पूजातः' 'श्रेष्ठाक कोर्चौ आदरसत्कारु कनिष्ठाक केल्यारि अथवा कनिष्ठाक कोर्का जाळ्ललो आदरु श्रेष्ठाक केल्यारि तश्शि तारतम्य पक्लैनात्तिले चल्तल्यागेलो धर्मु नष्ट जात्ता.' अश्शि गौतमु तागेल्या धर्मसूत्रांतुं सांगता.

क्वचित् प्रसंगांतुं जाति, कुल इत्यादिनिं हीन जाव्नु आशिलो सुद्धां जीवन्मुक्त स्थितिक पाविल्हो आसल्यारि ताक्का योग्य आदरु, गौरव कोर्येद म्हुणुयि अनुमोदन केळ्लेले दिस्ता. असल्यांगेल्यां विषयांतुं 'चण्डालोऽस्तु स तु द्विजोऽस्तु गुरुरित्येपा मनीषा मम' 'तो चण्डालु आस्सो अथवा द्विजु आस्सो, कस्लेयि आशिलतरी तो गुरु म्हुणु मगेलो अभिप्रायु' अश्शि आचार्य मनीपापंचकांतुं सांगताति. जात्यारि आत्तं जगांतुं ताजा महात्मांपेक्षां नकली महात्म चड जाळ्लेमितिं हीन कुलांच्यांगेल्या विषयांतुं मात्र न्हयि, उच्च कुलांच्यांगेल्या विषयांतुं सुद्धां ते निजऽजाव्नु जीवन्मुक्त स्थितिक पावल्याति कि म्हुणु पूर्ण खात्रि कोर्नुघेव्नुचि तांचे लाग्निव्यवहारु कार्चै बरे.

सर्व धर्म मतं एकचि ईश्वराक पाव्ताति, ह्या समन्वय दृष्टिचो परिणामु कदाचित् अश्शि जांच्याक फाव आस्स कि, एकळो आजि एक धर्मु अथवा मत स्वीकार कर्तलो, फायि आन्नेक मत, परां तिस्त्रेचि मत परिग्रह कोरुक फाव आस्स. अश्शि अव्यवस्था जाग्नाशि शास्त्रकारांनि एकु नियमु केल्ला. मनु तागेल्या धर्मशास्त्रांतुं सांगता—

येनास्य पितरो याता येन याताः पितामहाः ।
तेन यायात्सतां मार्गं तेन गच्छन्न रिष्यते ॥

एकङ्ग्यागेले आव्यु-बाप्सु, आज्जे-पणजे खंचे मागानि
वोचुगेल्याति कि त्याचि मागानि तान्ने वोच्का, त्या मागानि
वोचुगेल्यारि ताक्का कस्लोयि दोषु लाग्ना.

ह्या वचनांतुं तान्ने चल्का जाळूल्या मार्गाकि ‘सतां मार्ग’
‘सत्पुरुषांगेलो मार्गु’ म्हणु विशेषण दिल्यां. म्हाल्नाड्यांगेल्या
आचरणांतुं अज्ञान वगैरे निमित्ताने कांहि दोष आशिले जात्यारि
तेवयि तान्ने घेंव्का म्हणु ना, किंतु बरें आशिलें मात्र घेंव्का म्हणु
सांचेखातिर हें विशेषण दिल्यां.. ह्या नियमप्रकार, दुसऱ्यांगेल्या
धर्मातुं, मतांतुं सहिष्णुता, आदर, गौरव आस्काजाळूल्तरी,
आचरणांतुं आपूणागेल्या कुलक्रमागत धर्माचें आनि मताचेचि
अनुसरण कोर्चे श्रेयस्कर जाव्यु आस्स.

ह्या भाषणाच्या उपसंहाररूपाने, श्रीकृष्णपरमात्मानें आमोल्या
वैदिक धर्मातुलि उत्तम तत्त्वं वेंचुनु काणु उपदेश केल्याल्या
समन्वयात्मक मार्गाचो उल्लेखु कोर्चे योग्य दिस्ता—

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्दक्तः सङ्गवर्जितः ।
निवैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥

सर्व कर्म माक्का अर्पण कोर्नु कर्तलो, हांवचि मुख्य गति—
धेय—म्हणु लेकुनु मज्जातुंचि मुख्यत्व—भावना—तात्पर्य
दवर्ललो उत्कट प्रेमपूर्वक संकीर्तन, ध्यान इत्यादि मगेलि
भक्ति कर्तलो, जगाविषयांतुं गौणत्वभावना दवोर्नु अनासक्त
जाव्यु आशिलो आनि सर्व प्राणिमात्रांतुं वैरभावु नातिलो
कोणु कि आस्स, तो माक्का येव्यु मेळ्क्ता—परमात्मप्राप्तिने
कृतार्थ जाता.

‘चित्रापूर रविकिरण’ ह्या श्री चित्रापूर मठाच्या मुख्यपत्राच्या जानेवारी, जुलै, ऑक्टोबर १९६३
आनि जनेवारी १९६४ अंकातुल्याने पुनर्मुक्तिरित.

निष्काम भक्तियोगु

श्रीकृष्ण उद्घवाक सांगता—

योगास्त्रयो मया प्रोक्ता नृणां श्रेयोविधित्सया ।
ज्ञानं कर्मच भक्तिश्च नोपायोऽन्योऽस्ति कुत्रचित् ॥

मनुष्यांक मोक्षप्राप्तिखातिर ज्ञान, कर्म आनि भक्ति हे तीनि योग हांवे सांगल्याति, अन्य उपायु ना.

आनेकु प्रसिद्ध उपायु राजयोगु (अष्टांगयोगु) ज्ञानयोगांतुं अंतर्भाव पाव्ता म्हणु मधुसूदन-सरस्वतीगेलो अभिप्रायु.

ह्या योगांचे अधिकारि—

निर्विण्णानां ज्ञानयोगो न्यासिनामिह कर्मसु ।
तेष्वनिर्विण्णचित्तानां कर्मयोगस्तु कामिनाम् ॥
यद्यच्छया मत्कथादौ जातश्रद्धस्तु यः पुमान् ।
न निर्विण्णो नातिसक्तो भक्तियोगोऽस्य सिद्धिदः ॥

कर्मातुं (कर्मफलांतुं) वैराग्य पाविल्यांक अत एव कर्मसंन्यासु केल्लल्यांक ज्ञानयोगु सिद्धिकारकु. कर्मफलांतुं वैराग्य नातिल्या कामिजनांक कर्मयोगु सिद्धिप्रदु. पूर्ण विरक्तुयि जायने, अतिशय आसक्तुयि नहयि, जाल्यारि दैववशात् (पूर्वसुकृतबलाने) कोणाक कि मगेल्या (परमात्मागेल्या)

कथा लीला वगैरेतुं श्रद्धा उत्पन्न जात्या, ताका भक्तियोगु
सिद्धिदायकु.

भक्तियोगाचि आरंभदशा—

जातश्रद्धो मत्कथासु निर्विणः सर्वकर्मसु ।
वेद दुःखात्मकान् कामान् परित्यागेऽप्यनीश्वरः ॥
ततो भजेत मां प्रीत्या श्रद्धालुर्दृढनिश्चयः ।
जुषमाणश्च तान् कामान्दुःखोदकांश्च गर्हयन् ॥

मगेल्या कथा इत्यादितुं श्रद्धा उत्पन्न जात्या, काम्य वगैरे
कर्मानुष्टानांतुं विशेष तत्परता ना, त्या कर्माचे फलरूप काम
(विषय) दुःखात्मक म्हणु समजला, जात्यारि तें सोडुकयि
असमर्थ, असल्या साधकाने ते विषय दुःखपरिणामि
जाळ्यालितिं तिरस्कारबुद्धिनेच—प्रेमाने न्हयि—तांचें सेचन
कर्त आस्तनाचि श्रद्धेने (ह्या भक्तिनेचि आपणागेले कामादि
दोष नाश पाव्याति म्हणु विश्वासाने) युक्त जाव्यु घटनिश्चयाने
आनि प्रेमाने मगेलि भक्ति कोर्का.

ह्या भक्तिनेचि क्रमेण तागेल्या हृदयांतुले कामादि दोष नष्ट जाव्यु
तागेले अंतःकरण शुद्ध जात्ता.

ही भक्ति बाकि साधनांपेक्षां सुलभ साधन जाव्यु आस्स. भक्तिचे
मुख्य स्वरूप अनुराग-प्रेम तें हें प्रेम आम्मि सोडुक वोच्का म्हणु ना.
स्वतःसिद्ध जाव्यु आमेल्या हृदयांतुं आस्ता. विषयांदिकांक
कामरूपाने आशिशले तेचि ईश्वरादिकाक प्रवृत्त केल्यारि भक्तिरूप
जात्ता. प्रल्हादु विष्णुलाग्नि प्रार्थना कर्ता : ‘या प्रीतिरविवकिनां
विषयेष्वनपायिनी । त्वामनुस्मरतः सा मे हृदयान्मापसर्पतु ॥’ (अज्ञांक
विषयांतुं खंचे रीतीची अनपायिनी—सेवन केल्लले तितल्याक
खर्चनास्तना वृद्धि पाव्यालि—प्रीति आस्ता कि, तुगेले अनुस्मरण
कर्तल्या मगेल्या हृदयांतु थाव्यु तस्लि—अनपायिनी—प्रीति दूर
वचना जावो—तुगेल्या चरणाचि प्रीति मगेल्या हृदयांतुं सदा स्थिर

जावो.) नारदु व्यासाक सांगता : ‘यमादिभिर्योगपयैः कामलोभहतो मुहुः । मुकुन्दसेवया यद्वत्थात्माद्वा न शास्त्र्यति ॥’ (कामु, लोभु इत्यादि विकारानि उपहत जाल्लले मन मुकुंदागेल्या सेवनाने कश्चिं कि शुद्ध जात्ता तश्चिं यम नियम इत्यादि योगमार्गानि साक्षात् शुद्ध जाय्ना). श्रीकृष्णाने अर्जुनाक विश्वरूप दाकैनाफुडे अर्जुनाने परमात्माक ‘नित्ययुक्त जान्वु तुगेल सगुणरूपाचें उपासन कर्तले भक्त आणि निर्गुण—अव्यक्त अक्षर—रूपाचें उपासन कर्तले ज्ञानयोगि कोण श्रेष्ठ योगि?’ म्हणु प्रश्नो केल्लले वेळारि तो सांगता : ‘मव्यावेश्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते । श्रद्धया परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥’ (अत्यंत श्रद्धेने मज्यांतु—सगुण परमात्मांतु—मन दर्वोर्नु नित्ययुक्त जान्वु कोण कि मगेलें उपासन कर्ताति ते श्रेष्ठ योगि म्हणु मगेलें मत.) तांत्रे सांगिलें कारण—‘क्लेशोऽधिकतर स्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् । अव्यक्ता हि गतिदुःखं देहवद्विरवाप्यते ॥’ (अव्यक्तांतु आसक्त जाल्लल्याक अधिक क्लेशु जात्ता. देहाभिमानु आशिशल्यांक—चडावत साधक अस्लेचि आस्ताति. अव्यक्त गति-निर्गुण पद—दुःखाने—कष्टाने मेळ्या.) देहाभिमानि साधकांक सदुरु ज्ञानयोगापेक्षां भक्तियोगुचि सुलभसाध्य जान्वु आशिशलिमिं उत्तम साधन, हेचि ह्या प्रश्नोत्तराचें तात्पर्य होचि विषयु ‘अनन्यचेताः सततं यो मां स्मरति नित्यशः । तस्याहं सुलभः पार्थ नित्ययुक्तस्य योगिनः (कोणु कि अनन्यचित्ताने—परमात्मुचि आपूणाक मुख्य गति, ताजे शिवायि दुसरि गति ना, ह्या भावनेने—नित्यनिरंतर मगेलें स्मरण कर्ता त्या नित्ययुक्त भक्ताक हांव सुलभ जान्वु आस्सं.) ह्या वचनांतु श्रीकृष्णाने स्पष्ट केल्ला. ह्या योगांतुं मुख्य जांव्या जाल्ललो मनाचो भावु, दुसऱ्या सामग्रीची विशेष आवश्यकता ना. परमात्मु सांगता : ‘पत्रं पुष्टं फलं तोयं यो मे भक्त्या प्रयच्छति । तदहं भक्त्युप्रहतमश्नामि प्रयतात्मनः ॥’ (कोणु कि माका मात्र पुष्ट, फल, जल भक्तिने अर्पण कर्ता, शुद्ध अंतःकरण आशिशल्या तांत्रे प्रेमाने दिल्लेलें तें—पत्र वगैरे—हांव स्वीकार कर्ता.)

भक्तिचें महत्त्व गीता, भागवत वगैरेंतुं अनेक रीतिने व्यक्त केल्लले दिस्ता. श्रीकृष्ण उद्घवाक सांगता : ‘न साधयति मां योगो न सांख्यं धर्म उद्घव । न स्वाध्यायस्तपस्त्यागो यथा भक्तिर्मोर्जिता ॥’ (मगेलीचि तीव्र भक्ति कश्शि कि—माका साध्य कोर्नु दित्ता—तश्शि योगु, सांख्य धर्म, स्वाध्यायु, तप अथवा त्यागु माका प्राप्त कोर्नु दीनाति). अत्यंत दुराचारि सुद्धां भक्तिचो अवलंबु केल्यारि उद्घारु पाक्ता. श्रीकृष्ण अर्जुनाक सांगता : ‘अपि चेत्सुदुराचारो भजते मामनन्यभाक् । साधुरेव स मंतव्यं सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ क्षिप्रं भवति धर्मात्मा शश्चच्छान्ति निगच्छति ।’ (अतिशय दुराचारि जाळलतरि—दुराचारु सोणु दीन्हु—अनन्यभावाने मगेलि भक्ति कर्ता जात्यारि तो साधु म्हणूचि. हें इत्याक म्हळ्यारि तात्रे अनन्यभक्तिविषयक शुभनिश्चयु केल्ला. तो वाणिचि धर्मात्म—सदाचारांतुचि चित्त दवर्ललो तस्लो—जाता आनि सदा शांति-समाधानानि युक्त जात्ता.) हीनयोनि जान्हु आशिलेयि सगुणपरमात्मागेलो आश्रयु केल्यारि श्रेष्ठ गति पाक्ताति. ‘मां हि पार्थ व्यपाश्रित्य येऽपिस्युः पापयोनयः । स्त्रियो वैश्यास्तथा शूद्रास्तेऽपि यान्ति परांगतिम् ॥’ (पापयोनि—पूर्वकर्मानिसार उत्कृष्ट जन्माक यानाशिले—स्त्री, वैश्य, शूद्र हेवयि मगेलो (श्रीकृष्णागेलो) आश्रयु कोर्नु श्रेष्ठ गतिक वत्ताति.) अनन्य भक्तांचेरी श्रीपरमात्मु विशेष आत्मीयता दाकैता. ‘अनन्याश्चिन्तयन्तो मां ये जनाः पर्युपासते । तेषां नित्याभियुक्तानां योगक्षेमं वहाम्यहम् ॥’ (कोण कि अनन्यभावाने चिन्तन कोर्नु मगेले उपासन कर्ताति, त्या नित्ययुक्त भक्तांगेलो योगक्षेमु हांव पळैतां.) ह्या भक्तांक भक्तिने मेळळल्या शांति-समाधानाच्या स्थितिंतुं लौकिक कष्टाचि पर्वा आस्सना. कुंती श्रीकृष्णालाग्नि प्रार्थना कर्ता : ‘विपदः सन्तु नः शश्चतत्र तत्र जगदुरो । भवतो दर्शनं यत्स्यादपुनर्भवदर्शनम् ॥’ (खंचे कि विपत्तिंचे निमित्ताने संसारतारक जाळलें तुगेलें दर्शन जाता, त्यो विपत्त्यो—कष्ट—आम्कां केदनायि पदे पदे प्राप्त जावोति.) यज्ञादि कर्मातुं जाळलि त्रुटि विष्णुस्मरणाने भोर्नु याता. ‘प्रमादात्कुर्वतां कर्म प्रच्यवेताध्वरेषु यत्

। स्मरणादेव तद्विष्णोः संपूर्णं स्यादितिश्रुतिः ॥’ (यज्ञकर्म कर्तना चुक्कुनु कस्लोयि लोपु जात्यारि तो विष्णुगेत्या स्मरणानेचि पूर्णं जाता त्या कर्माची पूर्णता जाता.)

ह्या भक्तिने—अनुरागात्मक पराभक्तिने—प्राप्त जान्व्या दिव्य आनंदांतुं भक्तांक आनि कस्लियि अपेक्षा आस्सनातिलिमिति प्रेमरूप भक्तिच्या उदयानेचि मनुष्यु कृतार्थ जाता म्हणु अनेक भक्तांगेलो अभिप्रायु दिसता. ‘ज्ञानादेव तु कैवल्यम्’ ‘ज्ञानानेचि मोक्षु’ ह्या सिद्धांताप्रकार ज्ञानरहित केवल भक्तिने कृतार्थता कश्शि म्हणु निश्चिल्यारि त्या मोक्षाक तिलाङ्गलि दिंब्वाक अड्डि ना अश्शि म्हणतलेयि आस्सति. ह्या अभिप्रायाक अनुकूल अनेक वचनंयि आस्सति.

परमात्मागेलो अवतारु कपिलु सांगता : ‘सालोक्यसार्थिसमीप्यं सारूप्यसायुज्यमप्युत । दीयमानं न गृहन्ति विना मत्सेवनं जनाः ॥’ ‘लोक (भक्त) मगेलि भक्ति न्हंतां सालोक्य, समानैश्वर्य, सामीप्य, सारूप्य, सायुज्य थायि दिल्लुलतरी घेनाति.’ भक्तांगेलो एक उद्ग्रासु—‘कामं भवः स्ववृजिनैर्निरयेषु नस्ताच्चेतोऽलिवद्यादि नु ते पदयो रमेत । वाचश्च नस्तुलसिवद्यादि तेऽधिशोभाः पूर्येत ते गुणगणैर्यदि कर्णरन्धः ॥’ ‘जरि आमोलें चित्त भ्रमरावारि तुगेल्या (परमात्मागेत्या) चरणकमलांतुं रममाण जाएद, जरि आमोलिं वचनं तुलसीवारि तुगेल्या पाय्यांक शोभा दिस्तीद (स्तुतिस्तीद), जरि तुगेल्या गुणगणानि (गुणानुवादाने) आमोलिं कर्णरन्धं भोर्नु वत्तीद, तरि आमोल्या पापकर्मानुसार बेशक आमोलो वासु नरकांतुं जावो.’

तांकृतांकां तांगृतांगेलो अनुभवु प्रमाण जालुलिमिति कोणाक कि भक्तिच्या उदयांतुंचि कृतार्थता दिसता तांचेलाणि आमोलो विवादु ना. जात्यारि शांकर मतांतुं भक्तिचें स्थान खंचे म्हणु समजनु घेव्वे खातिर मात्र थोडे विवेचन केल्लले जाता.

गीताभाष्यांतुं आचार्य सांगताति “कर्मयोगिनः अक्षरोपास-नानुपपत्तिं दशयति भगवान्—‘ते प्राप्नुवन्ति मामेव’ इति” ‘श्रीकृष्ण कर्मयोगीक अक्षरोपासन अनुपपत्ति म्हणु दाकैता ‘ते माक्षा

पावतातिचि' अशिं अक्षरोपासक कैवल्यप्राप्तिविषयांतुं स्वतंत्र महणु सांगनु बाकीचे कर्मयोगी स्वतंत्र नहयि जाल्लिमितिं ईश्वराक अधीन हो अंशु तान्ने दाकैला.' ईश्वरागेल्या चरणांतुं मन दबोर्नु ईश्वरार्पणबुद्धिने कर्म कर्तलो साधकु ह्या वाक्यांतुं कर्मयोगिपदाने विवक्षित आशिल्मितिं हांगा कर्मयोगि आनि भक्तु एकूचि. अक्षरोपासाकु ज्ञानी स्वप्रयत्नाने ज्ञानद्वारा कैवल्य प्राप्त कोर्नु घेत्ता. भक्तु ईश्वरागेल्या अनुग्रहाने ज्ञान पाव्नु कैवल्य मेळैता. भक्तिने अंतःकरण शुद्ध जाव्नु नंतर ज्ञानसाधनेने ज्ञान प्राप्त जाव्येद. अथवा भक्तिने प्रसन्न जाल्लिया भगवंतागेल्या अनुग्रहाने भक्ताक ज्ञान प्राप्त जाव्येद. खंचेयि रीतिने जावो, भक्ति ज्ञानाक साधन अशिं आचार्यांगेले मत दिस्ता. 'मां च योऽव्यभिचारेण भक्तियोगेन सेवते । स गुणान् समतीत्यैतान् ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥' (कोणु कि अनन्यभक्तियोगाने मगोले सेवन कर्ता, तो ह्या (सत्त्व रज तम) गुणांक दांट्नु मोक्षप्राप्तिक अर्ह जात्ता.)

प्रल्हादाक विष्णु सांगता 'यथा ते निश्चलं चेतो मयि भक्तिसमन्वितम् । तथा त्वं मत्प्रसादेन निर्वाणमपि यास्यसि ॥' 'तुगेले चित्त भक्तियुक्त जाव्नु मगोल्या स्वरूपातुं स्थिर जाव्नु आशिल तूं मगोल्या अनुग्रहाने मोक्षयि पावशि.' नारदु ध्रुवाक सांगता 'विरक्तश्चेन्द्रियरतौ भक्तियोगेनतत्परः । तं निरन्तरभावेन भजेताद्वा विमुक्तये ॥' 'इंद्रियसुखांतुं वैराग्य पाव्नु अतिशयित आनि अखंड भक्तियोगाने साक्षात् त्या परमात्माक मोक्षाखातिर सेवन कोर्का.' हीं वचनं सामान्यतः भक्ति कारण म्हणु यद्यपि सांगताति. तथापि ती भक्ति मोक्षाक कश्शि कारण जात्ता ही विशेषु व्यक्त कर्तलिं आस्सति. श्रीकृष्णपरमात्मु गीतेंतुं ज्ञानाचिं साधनं सांगतना तांतुं 'मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणी 'अनन्ययोगाने-परमात्माशिवायि दुम्हि गति ना ह्या भावनेने—मगोल्या विषयांतुं अखंड भक्ति.' भक्तिचे परिगणन कोर्नु भक्ति ज्ञानाक साधन म्हणु व्यक्त कर्ता. 'भक्त्या मामभिजानाति यावान् यश्चास्मि तत्त्वतः । ततो मां तत्त्वतो ज्ञात्वा विशते तदनन्तरम् ॥' 'भक्तिने माक्का—मगोलो विस्तारु (विश्वात्मक रूप) आनि मगोले तात्त्विक रूप—समजता.

अश्शि तत्त्वतः माका समजतल्या क्षणांतुंचि मगेल्या स्वरूपांतुं पाव्ता.’ भक्ति चित्तशुद्धिद्वारा ज्ञानाक साधन जात्ता म्हुणु—‘वासुदेवे भगवति भक्तियोगः प्रयोजितः । जनयत्याशु वैराग्यं ज्ञानं यत्तदहैतुकम् ॥’ ‘भगवान् श्रीकृष्णागेल्या विषयांतुं आचरण केळलो भक्तियोगु वगिचि वैराग्य आनि अहैतुक-शुष्क तर्क इत्यादींकं अगोचर जाळुले उपनिषद्वेद्य-ज्ञान आस्स ते’ ‘यर्ह्बजनाभचरणैषणयोरुभक्त्या चेतो मलानि विधमेद्रुणकर्मजानि । तस्मिन्विशुद्ध उपलभ्वत आत्मतत्त्वं साक्षाद्यथाऽमलवृद्धशोः सवितृप्रकाशः ॥’ ‘केदूना कि विष्णुगेल्या चरणांच्या इच्छेने केळुल्या अतिशायित भक्तिने चित्त त्रिगुणानि आनि कर्मानिं आस्स जाळुलिं वासना, विकार इत्यादि मलं फुंकुनु उड्हैता, तावळि कश्शि कि निर्मल नयनांक सूर्यप्रकाशु दिस्ता तश्शि त्या शुद्ध चित्तांतुं आत्मतत्त्वाचो साक्षात्कारु जात्ता, हीं भागवतांतुलिं वचनं सांगताति. श्रीकृष्णु सततयुक्त (अखंड भक्तिने संपन्न) आनि केवल प्रेमानें प्रेरित जाळु आपृणागेले सेवन कर्त्तल्या भक्तांकं ‘ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ।’ आपृणागेल्या प्राप्तिक कारण जाळुलो ज्ञानयोगु अनुग्रह कर्ता म्हुणु गीतेंतुं सांगता. हाज्जोचि विस्तारु ‘तेषामेवानुकम्पार्थमहमज्ञानं तमः । नाशयाम्यात्मभावस्थो ज्ञानदीपेन भास्वता ॥’ ‘भक्तांगेल्या हृदयाच्या भावनेतुं आशिलों—तांगल्या निरंतर ध्यानाक विषय जाळुलो—हांव केवल दयेखातिर ज्ञानरूपी अतिप्रकाशयुक्त दीव्याने तांगेले अज्ञानानें जाळुले तम-मोहु, संसारु—नाश कर्ता’ ह्या वचनांतु केळा.

माक्षिं सांगिल्ले प्रकार भक्तांक भक्तिच्या आनंदांतुं मोक्षाचिथायि पर्वा नात्तिलतरी परमात्माक तांचेरि दया आशिलिमितिं तांगेले उद्धारु केळुले शिवायि ताक्का समाधान नात्तिलिमितिं तो तांकां ज्ञान दीव्यु मुक्त कर्ता. भक्त आपृणाक येव्वु मेळ्याति, आपृणांतुं प्रवेशु कर्ताति, आपृणाक मेळळले नंतर तांकां पुनर्जन्मु ना म्हुणु श्रीकृष्णु गीतेंतुं सांगता. ही भगवत्प्राप्ति म्हळ्यारि वैकुंठ, कैलास इत्यादि लोकांचि प्राप्ति अथवा परमात्मागेल्या सगुण रूपांतुं सायुज्य अश्शि

तागेलो अभिप्रायु दिसना. परमात्मागेल्या किंतु ज्ञानाने मेळचेतसूलं
 कैवल्य—परमात्मागेल्या सञ्चितसुखात्मक निर्गुण रूपांतुं ऐक्यचि
 हांगा विवक्षित आस्स म्हुणु ‘परस्तस्मात् भावोऽन्योऽ-
 व्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः । यः स सर्वेषु भूतेषु नशयत्सु न विनश्यति ॥
 अव्यक्तोऽक्षर इत्युक्तस्तमाहुः परमांगतिम् । यं प्राप्य न निर्वर्तन्ते
 तद्वाम परमं मम ॥’ ‘प्रकृतिंतुं थाव्यु विंगड आनि विलक्षण जाव्यु
 आशिश्लो अव्यक्त सनातन भावु-वस्तु, जो कि सर्वभूतं नाश
 पाविल्तरी आप्यण नाश पाव्या, अव्यक्तु अक्षरु म्हुणु म्होण्णु घेत्ता,
 ताका श्रेष्ठ गति म्हणताति. खंचे कि त्या भक्तांक पावल्यारि पुनः
 संसाराक परतनाति तें (तो भावु) मगेले श्रेष्ठ स्थान-स्वरूप.’ ह्या
 वचनानिं दिस्ता. ‘वदन्ति तत्त्वविदस्तत्त्वं यन्नित्यंज्ञानमव्ययम् ।
 ब्रह्मेति परमात्मेति भगवानितिशब्दयते ॥’ ‘खंचे कि अव्यय—
 नित्य—ज्ञानाक (वेदांति, योगि आनि वैष्णव) ब्रह्म, परमात्मु
 आनि भगवान् म्हुणु म्हणताति तेचि तत्त्व (पारमार्थिक वस्तु)
 अश्शि तत्त्वज्ञानी सांगताति’ ह्या प्रकार भागवतयि तत्त्वाचें
 (पारमार्थिक वस्तुचे) निरूपण कर्तना परमात्मागेलें नित्यज्ञानात्मक
 निर्गुण रूपचि आम्चे इद्रारि दरवर्ता. अश्शि भक्तानिं पांव्या गतिच्या
 दृष्टिने पळयिल्तरि भक्तिची पूर्णता-साफल्य-ज्ञानांतुंचि आस्स म्हुणु
 व्यक्त जाता. ह्या रीतिने पूर्णतेक पाविल्लो भक्तु जाव्यु आशिश्लिमितिं
 ज्ञान्यागेल्या विषयांतुं ‘तस्य कार्यं न विद्यते ।’ ‘ताका कर्तव्य
 आस्सना.’ म्हुणु सांगिलवारि भक्तागेल्या विषयांतुंयि
 ‘देवर्षिभूतासनृणां पितृणां न किंकरो नायमृणी च राजन् । सर्वात्मना
 यःशरणः शरण्यं गतो मुकुन्दं परिहत्य कर्तम् ॥’ ‘कोणु कि भेदबुद्धि
 सोण्णु आश्रयणीय जाव्यु आशिश्लिमिति सर्वथा शरण गेल्ला, तो देव
 क्रत्षि भूतं पोष्यवर्गु मनुष्य आनि पितृ हांगेलो क्रत्णि न्हयि, अतः
 न्हयि.’ अश्शि कृतकृत्यत्व सांगिल्ले आसल्यारि तें ज्ञानमूलकचि
 म्हुणु शांकर संप्रदायाप्रकारयि ताजे समन्वय कोरुक शक्य आस्स.

भक्ति सगुण, निर्गुण आनि सगुणांतुंयि सात्त्विक, राजस, तामस
 ह्या भेदानिं युक्त जाव्यु आस्स.

तामस भक्ति—

अभिसंधाय यो हिंसां दम्भं मात्सर्यमेव वा ।
संरम्भी भिन्नदृग् भावं मयि कुर्यात्स तामसः ॥

क्रोधाने आनि भेददृष्टिने युक्त जान्मु कोणु कि हिंसा दंभु
मात्सर्य ह्या तिनीपैकि खंचेयि निमित्ताने भक्ति कर्ता तो तामस
भक्तु.

राजस भक्ति—

विषयानभिसंधाय यश ऐश्वर्यमेव वा ।
अर्चादावर्चयेद्यो मां पृथग्भावः स राजसः ॥

भेददर्शनाने युक्त जान्मु कोणु कि विषय, कीर्ति, ऐश्वर्य
हांतुलैपैकि अन्यतमाच्या प्राप्त्यर्थ ईश्वराक विग्रह इत्यादितुं
पूजा कर्ता तो राजस भक्तु.

सात्त्विक भक्ति—

कमनिर्हारमुद्दिश्य परस्मिन्वा तदर्पणम् ।
यजेद्यष्टव्यमिति वा पृथग्भावः स सात्त्विकः ॥

भेददर्शी (जान्मु आशिल्तरी) कोणु कि पापक्षयार्थ,
परमेश्वरप्रीत्यर्थ अथवा शास्त्रविधिच्या पालनार्थ पूजन वगैरे
कर्ता तो सात्त्विक भक्तु.

निर्गुण भक्ति—

मद्बुणश्रुतिमात्रेण मयि सर्वगुहाशये ।
मनोगतिरविच्छिन्ना यथा गङ्गाम्भसोऽम्बुधौ ॥

लक्षणं भक्तियोगस्य निर्गुणस्य हृदाहतम् ।
अहैतुक्यव्यवहिता या भक्तिः पुरुषोत्तमे ॥

कशी कि समुद्रांतुं गंगाजलाचो प्रवाहु अखंड जाव्यु
आस्ता तद्वत् परमेश्वरागेल्या गुणश्रवणमात्राने सर्वार्तार्थमि त्या
पुरुषोत्तमागेल्या चरणकमलांतुं अविच्छिन्न मनोगतिरूप जाव्यु
आशिश्लिं अव्याज (अहैतुकी) आनि भेददर्शनरहित (आप्ण
आनि हें जग सर्वीयि तो हरिचि जाव्यु आस्स ह्या भावनेने युक्त)
भक्ति—प्रेम—चि निर्गुण भक्तियोगाचें स्वरूप.

हांतुं तामस आनि राजस भक्ति सकामभक्ति म्हळ्ळलें स्पष्टचि
आस्स. निर्गुणभक्ति निष्कामभक्ति म्हणु विंगड सांगचें अगत्य ना. ही
भक्तिचि साधकांगेलें ध्येय जाव्यु आस्का. जात्यारि पूर्वपुण्याचें बल
आशिश्लिं उच्चकोटिच्या साधकांक न्हंतां सामान्य साधकांक ही
भक्ति एकदम हात्ताक लागणी ना. तांगेलेमट्टाक सात्त्विक भक्तिचि
निष्कामभक्ति म्हणु लेक्येद. यद्यपि ह्या भक्तिंतुं उद्देश आस्सति
जात्यारि ते उद्देश संसारबंधाक कारण जायनाति. क्रमेण
निर्गुणभक्तिच्या उदयाक अनुकूल जाव्यु आस्सति. अतः सर्वसाधारण
जाव्यु सांगचें जात्यारि लौकिक कामना नास्तना अंतःकरणशुद्धार्थ
आनि भगवत्प्रीत्यर्थ कोर्चो भक्तियोगु निष्काम भक्तियोगु म्हणु
सांगुक अड्डु ना.

ऊंच सकाम-निष्काम दृष्टिने भक्तिचे भेद सांगले. जात्यारि
स्वरूपतः भक्ति परा (मुख्या) आनि अपरा (गौणी) अशिश्विधि
जाव्यु आस्स. ह्या द्विविध भक्तिकचि साध्यभक्ति आनि साधनभक्ति
हीं नांवं दिल्लिं दिस्ताति. हो परा आनि अपराभक्तिंतुं आशिश्लो
साध्यसाधनभावु—

स्मरन्तः स्मारयन्तश्च मिथोऽघौघहरं हरिम् ।

भक्त्या संजातया भक्त्या विभन्त्युत्पुलकां तनुम् ॥

पापराशि नाशकर्तल्या हरिगेलें स्मरण कर्तले आनि परस्पर
स्मरण करैतले भक्त भक्तिने (श्रवणादि साधनभक्तिने) उत्पन्न

जाल्लत्या भक्तिने (प्रेमरूप साध्यभक्तिच्या योगाने) पुलकांकित
देह धारण कर्तीति.

ह्या भागवतवचनाने व्यक्त जाता.

परा भक्ति ही पूर्वोक्त निर्गुण भक्तिचि पराभक्ति जाव्यु आस्स.
परमात्माविषयांतुं अनन्य आनि अखंड प्रेम उदय पाव्यु तन्मूलक
अंतःकरणाचो प्रवाहु निरंतर तागेल्या चरणांतुं आसल्यारि तीचि
पराभक्ति. ह्या भक्तिचीचि प्रार्थना कुंतीने कृष्णालाग्नि—

त्वयि मेऽनन्यविषया मतिर्मधुपतेऽसकृत् ।

रतिमुद्व्युहतादद्वा गङ्गेवौघमुदन्वति ॥

गंगेचो प्रवाहु कश्शि कि समुद्रांतुं तश्शि मगेल्या
अनन्यचित्ताचो प्रेमरूप प्रवाहु निरंतर जाव्यु साक्षात् तुगेल्या
चरणांतुं आस्सो.

ह्या वचनांतुं केल्या.

अपरा भक्ति—पराभक्ति—अंतःकरणाचो धर्मु जाव्यु आस्स.
त्याचि अंतःकरणाचें क्रियारूप जाव्यु आश्शिलें स्मरण आनि
बाह्यकरणानिं—ज्ञानेद्रियानि तशीचि कर्मेद्रियानिं.—कोर्चेतस्लिं
श्रवण, कीर्तन वगैरे साधनं अपराभक्ति जाव्यु आस्सति. ही
क्रियायोगरूप भक्ति अनेकविध जाव्यु आस्स. भागवतधर्म म्हणु
कित्ले कि आस्सति ते पूरा अपराभक्तिरूपचि आस्सति. जाल्यारि
तांचो संक्षेपु कोर्नु नवविधाभक्तिरूपाने—

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।

अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥

विष्णुगेलें श्रवण, कीर्तन, स्मरण, पादसेवन, अर्चन, वंदन,
दास्य, सख्य आनि आत्मनिवेदन.

ह्या वचनांतुं उपदेशु केल्या. परमात्मागेलें यशोगान (भजन),
नामसंकीर्तन तशीचि भगवन्माहात्म्यपर हरिकथा, पुराण, प्रवचन
इत्यादिकांचें श्रवण श्रवणभक्तिंतुं याता. परमात्मागेल्या मंत्रांचो जपु,

नामसंकीर्तन, भजन, स्तोत्र, माहात्म्य वगैरेचं पारायण, तागेल्या माहात्म्याचे दुसऱ्यांक कथन कोर्चे हें सर्व कीर्तनभक्तितुं समावेशा पाव्ता. परमात्मागेले ध्यानचि स्मरणभक्ति. ह्या नवविधि साधनांच्या गौणमुख्यभाव विषयांतुं मतभेदु आस्स. नामसंकीर्तनरूप कीर्तनभक्तिचि मुख्य म्हणु अनेक भक्तांगेले मत दिस्ता. जात्यारि कीर्तनभक्तिच्या महत्त्वाच्या निमित्ताचो विचारु केल्यारि स्मरणभक्तिचि मुख्य म्हळ्ळले व्यक्त जात्ता. शब्दाक आनि अर्थाक नित्यसंबंधु आस्स. शब्दाचे उच्चारण कोर्चेभित्तरि अर्थाचे स्मरण जात्ता. अतः परमात्मागेले स्मरण आमोल्या हृदयांतुं स्थिर जांका जात्यारि तागेल्या नाम-मंत्रोच्चारणरूप कीर्तनभक्तिइत्तले सुलभ साधन दुसरे ना. ह्याचि अर्थाने ‘एतदालम्बनं श्रेष्ठम्’ ‘हें साधन (ओंकार) श्रेष्ठ जाव्यु आस्स.’ ‘यज्ञानां जपयज्ञोऽस्मि’ यज्ञांतुं (हांव-परमात्मु) जपयज्ञु जाव्यु आस्स. (अर्थात् तो श्रेष्ठ साधन.)’ ‘जप्येनैव तु संसिद्धयेत्’ ‘जपानेचि सिद्धि पाव्ता.’ इत्यादि वचनं प्रवृत्त जात्यांति. जात्यारि हाजाने ह्या कीर्तनभक्तिचे साध्य जाव्यु आशिशल्या स्मरणभक्तिचेचि महत्त्व व्यक्त जात्ता. तेन्मितिंचि प्रणवु परमेश्वरागेले वाचक मंत्रु म्हणु सांगुनु ताज्या जपाचे स्वरूप सांगतना पतंजलि ‘तज्जपस्तदर्थभावनम्’ ‘ताजो जपु म्हळ्यारि ताज्या अर्थाचे—परमेश्वरागेले ध्यान’ अशिं सांगता. श्रीकृष्णपरमात्मयि भक्तांक सततयुक्त, नित्ययुक्त हीं विशेषणं दीव्यु आनि ‘सर्वेषु कालेषु मामनुस्मर’ ‘सततं यो मां स्मरति नित्यशः। तस्याहं सुलभः’ ‘मन्मना भव’ ‘मश्चित्तः सततं भव’ इत्यादि उपदेशु कोर्नु स्मरणभक्तिचे श्रेष्ठत्व सूचना कर्ता. नाम ईश्वरागेले प्रतीक अथवा अवतारु, अतः नामसंकीर्तनरूप कीर्तनभक्तिचि श्रेष्ठ म्हणु कोणाक कि दिस्ता तांकांयि माकृशि सांगिल्लेप्रकार तांगेलो अनुभवु प्रमाण जाह्ललिमिति तांचेलाग्नियि आमेलो विवादु ना. जात्यारि ह्या विषयांतुं आम्कां दिशिल्ले सूचना कोर्चे दृष्टिने हो थोडो विचारु केल्ला. अनेकविधि साधनभक्तितुं संक्षेपु कोर्नु नवविधि साधनं सांगिल्लेवारीचि ह्या नवविधि साधनांतुंयि सारभूत साधनं वेंचुनु काण्णु संक्षेपाने हीं तीनि साधनं—

श्रवण, कीर्तन आनि स्मरण, उपदेशु—

तस्माद्भारत सर्वात्मा भगवान् हरिरीश्वरः ।
श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेच्छताऽभयम् ॥

क्षभयप्राप्ति इच्छा कर्तल्याने सर्वात्मक षड्गुणैश्वर्यसंपन्न
ईश्वरु जान्मु आशिल्या हरिगेलें श्रवण, कीर्तन आनि स्मरण
कोर्का.

ह्या वचनांतु दिस्ताति.

पादसेवन म्हळ्यारि परिचर्या-शुश्रूषा. साक्षात् ईश्वरागेलि परिचर्या
तात्रे अवतारु घेब्नु आयिल्ले वेळारि तागेल्या सान्निध्यांतुं आशिल्यांक
लभ्य जांवच्याक पुरो. बाकीच्यांगेल्या मट्टाक सांग्चें जाल्यारि
देवस्थानांतुं कैरु काढचो, फुलं-तुळशो हाण्णु दिंब्वें वगैरे सेवा
निष्काम जान्मु केल्यारि तीचि परिचर्या जात्ता. अर्चन म्हळ्यारि
स्मृतिंतुं, पुराणांतुं, आगमशास्त्रांतुं सांगिल्लि षोडशोपचार वगैरे
विविध प्रकारांचि पूजा. वंदन म्हळ्यारि साष्टांग इत्यादि रीतिचो
नमस्कारु. दास्य म्हळ्यारि दासाने कोर्चि कामं तागेल्या स्वामीखातिर
जान्मु आशिलेवारि भक्ताने ईश्वराक कोर्चे सर्वकर्मार्पण म्हुणु
श्रीधराचायर्गिलो अभिप्रायु.

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा
बुद्ध्यात्मना वाऽनुसृतस्वभावात् ।
करोति यद्यत्सकलं परस्मै
नारायणायेति समर्पयेत्तत् ॥

शरीराने, वाचेने, मनाने, इंद्रियानि, बुद्धिने, चित्ताने
(अथवा अहंकाराने) केल्लिलं कर्म तशीचि स्वभावतः केल्लिलं
(अर्थात् केवल शास्त्रविहित मात्र न्हयि, किंतु लौकिकयि)
कर्म, ही सर्व परात्पर नारायणाक अर्पण कोर्काति.

ह्या वचनांतुं सर्वकर्मार्पणाचो उपदेशु केल्ला. सख्य म्हळ्यारि

ईश्वराचेरिचि पूर्ण विश्वासु दवोर्नु आस्चे. सर्वपिक्षां तोचि आपॄणाक लागि जाव्नु आस्स ही भावना. भक्तानिं भगवंतालाग्नि विनोदु कोर्चे, व्यंग्य रीतिरि भाषण कोर्चे, ताक्का दूर्ब्बें वगैरे सलगिचे व्यवहार ह्या सख्यभक्तिचेचि परिणाम जाव्नु आस्सति. आचार्य सौंदर्यलहरीतुं देवीक प्रार्थना कर्ताति—

दृशा द्राघीयस्या दरदलितनीलोत्पलरुचा
दवीयांसं दीनं स्नपय कृपथा मामपि शिवे ।
अनेनायं धन्यो भवति न च ते हानिरियता
वने वा हम्ये वा समकरनिपातो हिमकरः ॥

हे शिवे (देवी), दीर्घ जाव्नु आशिशिल्या आनि किंचिद्विकसित इंदीवराचि (नीळे कमलाचि) शोभा आशिशिल्या तुगेल्या दृष्टिने दूरवर्ति आनि दीन जाव्नु आशिशिल्या माकायि न्हाणयि (मज्जेरियि तुगेल्या दयार्द्र दृष्टिची वृष्टि पाडयि). हाज्जाने हो मनुष्यु (हांव) धन्य जात्ता. इत्याने तुक्कायि नष्ट ना. चंद्रु माळ्येघरांतुं अथवा रात्रांतुं समान जाव्नु तागेलिं किरणं पाडैता. (तद्वत् तुगेलि विशेष उपासना कोर्नु तुक्का लाग्नि जाल्लुल्या भक्तोत्तमांचेरि कश्शिकि आशिशिल्या ह्या दीनाचेरियि तुगेले कृपाकटाक्ष पाडयि). तुगेल्या दयार्द्रनयनाच्या एका बगलेने माक्का पळयिलेमात्राने तुगेलि गांटि कांयि खर्चना, उलट हांव धन्य जात्तां. अश्शि आस्तना इत्याक हिमटेपण कर्ता?

म्हुणु ह्या वचनांतुं व्यंग्य जाव्नु सूचना केल्ललेवारि दिस्ता. आत्मनिवेदन म्हळ्यारि आपणागेलें शरीर ईश्वराक अर्पण कोर्नु ताज्जि योचना सोण्णु दिंवचें म्हुणु श्रीधरु सांगता. प्रपत्तियि—शरणागतियि—आत्मनिवेदनाचो एक प्रकारु जाव्नु आस्स. आपॄणागेल्या उद्धाराखातिर अगत्य आशिशिल्ले प्रयत्न, साधनं तशीचि बाकीचिं कर्तव्यं यथाशक्ति करीत आशिशिल्तरि मुख्य भरु (विश्वासु) तांचेरि दवर्नास्तना तो परमात्मागेल्या चरणांतुंचि दवोर्नु आपॄणागेलो

सर्व भारु ताक्कचि सोण्णु दिन्मु निश्चिंत जाव्नु आस्चें हाक्का प्रपत्ति म्हणताति. आपृणागेल्या प्रयत्नांतु, साधनांतुं भरवसो नात्तिलेतसल्या दुर्बल असहाय साधकांक ही प्रपत्तिचि आधारु जाव्नु आस्स.

ईश्वरः सर्वभूतानां हृदेशोऽर्जुन तिष्ठति ।
भ्रामयन् सर्वभूतानि यन्त्रारूढानि मायया ॥
तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

यंत्रारूढांवारि आशिल्या (यंत्रारूढ बोबिं वगैरे कश्चि कि नांचैताति तश्शि) सर्व भूतांक मायाशक्तिने भ्रमण कैरतलो—व्यवहारांतु प्रवृत्त कैरतलो—ईश्वरु सर्व भूतांगेल्या हृदयांतुं आस्ता ताक्काचि सर्वांशाने शरण वच.
ह्या वचनांतुं शरणागतिचो उपदेशु केल्ला.

सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ।
सर्व धर्म अर्थात् त्या धर्मांच्या फलांचि इच्छा सोण्णु दिन्मु माक्का एकल्याकचि शरण वच (त्या धर्मपिक्षां मगेल्या चरणांचेरिचि चडावत भरु दवारि.)
अश्शि ह्या वचनाक प्रपत्तिपर अर्थु केल्ला.

कामतोऽकामतो वापि यत्करोमि शुभाशुभम् ।
तत्सर्वं त्वयि संन्यस्तं त्वत्प्रयुक्तः करोम्यहम् ॥

बुद्ध्या अथवा उद्देशु नास्तना खंचें कि शुभाशुभ कर्म हांव कर्ता॑ तें सर्व तुक्का अर्पित जाव्नु आस्स. कारण तुगेल्या प्रेरणेने प्रेरित जाव्नु हांव तें सर्व कर्ता॑.
ही आत्मनिवेदी भक्तांगेलि भावना.
भक्तिच्या उत्पत्तिक अनेक कारणं आस्सति. तातुलिं थोडिंचि भागवतांतुं परिगणन कोर्नु सांगल्यांति.

श्रद्धामृतकथायां मे शश्वन्मदनुकीर्तनम् ।
 परिनिष्ठा च पूजायां स्तुतिभिः स्तवनं मम ॥
 आदरः परिचर्यायां सर्वाङ्गैरभिवन्दनम् ।
 मद्भक्तपूजाभ्यधिका सर्वभूतेषु सन्मतिः ॥
 मदर्थेष्वद्वचेष्टा च वचसा मदुणेरणम् ।
 मर्यर्पणं च मनसः सर्वकामविवर्जनम् ॥
 मदर्थेऽर्थपरित्यागो भोगस्य च सुखस्य च ।
 इष्टं दत्तं हुतं जसं मदर्थं यदव्रतं तपः ॥
 एवं धर्मैर्मनुष्याणामुद्धवात्मनिवेदिनाम् ।
 मयि संजायते भक्तिः कोऽन्योऽर्थोऽस्यावशिष्यते ॥

श्रीकृष्ण उद्धवाक सांगता—

मगेल्या अमृतवत् मधुर कथेच्या श्रवणांतुं आदरु, मगेल्या
 व्याख्यान कोर्चे, पूजेतुं तत्परता, स्तोत्रांचे द्वारा मगेलि स्तुति
 कोर्चि, परिचर्या—मंदिर मार्जनादि कैंकर्य—कोर्चे विषयांतुं
 आदरु, सर्वांगानिं-दंडवत्-नमस्कारु, मगेल्या भक्तांगेले
 विशेष पूजन, सर्व भूतांतुं माक्का पोळोंब्चे, लौकिक कार्ययि
 मज्जेखातिर—माक्का अर्पण कोर्नु—कोर्चे, (माक्काशि
 स्तोत्रानि स्तुति कोर्चे सांगिले, तें न्हंतां-) लौकिक वाचेने
 सुद्धां मगेले गुणानुवर्णन, मन मज्जांतुचि दवोर्चे, सर्व कामनेंचो
 त्यागु, मगेल्या भक्तिखातिर जाव्नु तिक्का आड येंव्चेतसल्या
 धनाचो भोगसाधनांचो आनि सुखसाधनांचो त्यागु, यागु,
 दान, होमु, जपु, ब्रत आनि तप हें सर्व वैदिक कर्मयि माक्का
 अर्पण कोर्नु कोर्चे, ह्या धर्मांचे सदा अनुष्ठान केलुल्याने
 आत्मनिवेदी मनुष्यांक मज्जांतु प्रेमरूप भक्ति आसस जात्ता.
 असल्या भक्ताक आनि खंचो साधनरूप अथवा साध्यरूप
 विषयु बाकि वर्ता? (सर्व आपोआप प्राप्त जात्ता.)
 ईश्वरागेले माहात्म्यज्ञानयि भक्तिक कारण जात्ता म्हणु—

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्तः सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजन्ते मां बुधा भावसमन्विताः ॥

हांव (श्रीकृष्ण) जगान्व्या उत्पत्तिक कारण जान्वु आस्सं.
तशीचि—जगाचि स्थिति, नाशु, प्राण्यांगेलि कर्मातुं प्रवृत्ति,
तांकां कर्मफलाचि प्राप्ति इत्यादि—सर्वाकियि हांव मूल जान्वु
आस्सं. (मगेले माहात्म्य) समजूनु पंडित आदरपूर्वक मगेलि
भक्ति कर्तीति.

इत्यादि गीतावचनं सांगताति.

श्रवण वगैरेचें प्रयोजन—

तत्तेऽनुकप्पां सुसमीक्षमाणो भुज्ञान एवात्मकृतं विपाकम् ।
हृद्वाग्वपुर्भिर्विदधन्नमस्ते जीवेत यो मुक्तिपदे स दायभाक् ॥

(इष्टानिष्ठप्राप्तिंतुं समचित्त जान्वु) आपणागेल्या प्रारब्धाचे
भोग भोगतलो, केवल तुगेल्या (कृष्णागेल्या) दयेचें निरीक्षण
कर्तलो आनि मनोवाक्याय ह्या त्रिकरणानियि तुक्का (कृष्णाक)
वन्दन कर्तलो जान्वु कोणु कि जीवनयापन कर्ता तो
मुक्तिपदाचो भागी जात्ता.

संसारसिन्धुमतिदुस्तरमुत्तिर्तीर्थोर्नन्यः

प्लवो भगवतः पुरुषोत्तमस्य ।

लीलाकथारसनिषेवणमन्तरेण

पुंसो भवेद्विविधदुःखदवार्दितस्य ॥

विविधदुःखरूपि दावानलाने पीडित जालल्या आनि दुस्तर
संसारसमुद्दु दांटुळ्का म्हणु इच्छा कर्तल्या मनुष्याक भगवान्
पुरुषोत्तमागेल्या लीला-कथा श्रवणाशिवायि अन्य नौका ना.

प्रगायतः स्ववीर्याणि तीर्थपादः प्रियश्रवाः ।

आहूत इव मे शीघ्रं दर्शनं याति चेतसि ॥

नारदु सांगता—

कोणागेल्या चरणकमलांतुं थाव्यु गंगा उद्दव जाल्या आनि
कोणागेलि कीर्ति मनोहर जाव्यु आस्स, तो परमात्मु तागेल्या
चरित्रांचे कीर्तन कर्तल्या मगेल्या हृदयांतुं आपैनु
हाळळलेवारि वगिचि प्रकट जाता.

तदेव रम्यं रुचिरं नवं नवं तदेव शश्वन्मनसो महोत्सवम् ।
तदेव शोकार्णवशोषणं नृणां यदुत्तमश्लोकयशोऽनगीयते ॥

कीर्तन कोर्चे तस्लें पुण्यश्लोक हरिगेले यशचि मनुष्यांगेल्या
शोकार्णवाचें शोषक, सदा मनाक आनंददायक, सेवन केल्लुले
तितल्याक नूतन दिसशि मधुर आनि मनोहर जाव्यु आस्स.

इत्थं हरेर्भगवतो रुचिरावतार
वीर्याणि बालचरितानि च शंतमानि ।
अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन्मनुष्यो
भक्तिं परां परमहंसगतौ लभेत ॥

भगवान् हरिगेल्या सुंदर अवताराचे (कृष्णागेले),
भागवतांतु आनि इतरत्र आयूकलले, अत्यंत मंगलकारक
पराक्रम आनि बालचरित्रं कीर्तन कर्तलो मनुष्य श्रीकृष्णांतुं
पराभक्ति पाव्ता.

मय्यपिंतात्मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वशः ।
मयात्मना सुखं यत्तत् कुतः स्याद्विषयात्मनाम् ॥

श्रीकृष्णु उद्दवाक सांगता—

सर्वत्र अनासक्त जाल्लुल्या आनि मज्जांतुंचि चित्त
दवर्लुल्या—मगेले स्मरण कर्तल्या—भक्ताक तागेल्या
आत्मरूपाने अनुभवाक आयिलेतस्त्वया परमानंदरूप मगेल्या
निमित्ताने खंचें कि सुख मेळता, तें विषयी लोकांक कश्शि
मेळद?

अविस्मृतिः कृष्णपदारविन्दयोः
क्षिणोत्यभद्राणि शमं तनोति च ।
सत्त्वस्य शुद्धिं परमात्मभक्तिं
ज्ञानं च विज्ञानविरागयुक्तम् ॥

श्रीकृष्णगेल्या चरणकमलांचे अखंड स्मरण अशुभांचो नाश कर्ता, तशीचि शांति, चित्तशुद्धि, भगवद्वक्ति, वैराग्य आनि अनुभवाने युक्त जाळ्ललें ज्ञान, हें सर्व आस्स कर्ता.

यथा यथात्मा परिमृज्यतेऽसौ मत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानैः । तथा तथा पश्यति वस्तु सूक्ष्मं चक्षुर्पथैवाङ्गनसंप्रयुक्तम् ॥

श्रीकृष्ण सांगता —

मगेल्या पुण्यचरितांच्या श्रवणाने आनि कीर्तनानें चित्ताचे शोधन केल्ललेतश्शि तें, अंजन लायिल्या दोळ्यावारि, सूक्ष्म वस्तु (आत्मतत्त्व वगैरे) पळैता (समजता).

संकीर्त्यमानो भगवाननन्तः श्रुतानुभावो व्यसनं हि पुंसाम् । प्रविश्य चित्तं विधुनोत्यशेषं यथा तमोऽकोऽध्यमिवातिवातः ॥

भगवान् अनंतु तागेलें संकीर्तन अथवा माहात्म्यश्रवण केल्यारि चित्तांतुं प्रवेश कोर्नु (प्रकट जाव्यु) सूर्य काळोकु कश्शि कि दूर कर्ता, होड वारें मोड कश्शि कि दूर कर्ता, तश्शि मनुष्यांगेलें समस्त दुःख दूर कर्ता.

श्रृणवतः श्रद्धया नित्यं गृणतश्च स्वचेष्टितम् ।
कालेन नातिदीर्घेण भगवान् विशते हृदि ॥
प्रविष्टः कर्णरन्धेण स्वानां भावसरोरुहम् ।
धुनोनि शमलं कृष्णः सलिलस्य यथा शरत् ॥
धौतात्मा पुरुषः कृष्णपादमूलं न मुञ्जति ।
मुक्तसर्वपरिक्लेशः पान्थः स्वशरणं यथा ॥

परमात्मु आपणागेल्या चरित्राचें प्रतिनित्य श्रद्धेने श्रवण आनि कीर्तन कर्तल्यांगेल्या हृदयांतुं वगीचि प्रवेश कर्ता. कर्णरंध्राचे द्वारा हृदयकमलातुं प्रवेश केल्लो श्रीकृष्ण, शरत्कालु कश्शिकि जलाचे कलमष दूर कर्ता, तश्शि भक्तांगेलं रागद्वेषादि कलमष दूर कर्ता. एकफंताक घारा पाव्यु प्रवासाचे कलेशांतुंथाव्यु मुक्त जाल्लो पथिकु कश्शि कि तें घर सोण्णा तश्शि चित्त शुद्ध जाल्लो अत एव रागद्वेषादि कलेशानि रहित जाल्लो मनुष्यु श्रीकृष्णचरणरूप आश्रयु सोण्णु-दीना.

सत्पुरुषांगेलं (भक्तांगेले) लक्षण—

सन्तोऽनपेक्षा मचित्ताः प्रशान्ताः समदर्शिनः ।
निर्ममा निरहंकारा निर्द्वन्द्वा निष्परिग्रहाः ॥

श्रीकृष्ण सांगता—

सत्पुरुष मज्जांतुंचि चित्त दवर्लले. मज्जेशिवायि इतराचि अपेक्षा नातिले, शांत, समदर्शी, समत्वाने आनि अहंकाराने रहित, द्वंद्वातीत (इष्ट प्राप्त जावो अथवा अनिष्ट प्राप्त जावो, हर्ष-विषादांक वश जाय्यातिलें समचित्त आस्तले) आनि अपरिग्रह (देहधारणेक अगत्य आशिल्यापेक्षां चडावत वस्तुंचो संग्रह कर्नातिले) जाव्यु आस्ताति.’

विसृजति हृदयं न यस्य साक्षा
द्वरवशाभिहिरितोऽप्यघौघनाशः ।
प्रणयरशनया धृताङ्गिष्ठपद्मः
स भवति भागवतप्रधान उक्तः ॥

चुक्कुनु नांव घेतिलेतरी पापराशि नाश कर्तलो हरि प्रेमरूप रज्जूने पाय बांदिलतस्लो जाव्यु, कोणागेलें कि हृदय सोण्णु वचना तोचि भक्तु श्रेष्ठ.
तांकां भगवद्वर्णनाचो ध्यासु कित्त्लो उत्कट आस्ता म्हळ्ळले

वृत्रागेत्या प्रार्थने व्यक्त जाता—

अजातपक्षा इव मातरं खगाः स्तन्यं यथा वत्सतराः क्षुधार्ताः ।
प्रियं प्रियेव प्युषितं विषण्णा मनोऽरविन्दाक्ष दिदक्षते त्वाम् ॥

पांक यानात्तिले पक्षि (शुद्ध कोंकणिंतुं-पक्षि) कश्शिकि आवसुक, भूक जाळलिं वाप्तं कश्शिकि दूद (अर्थात् दुद्धाखातिर आवसुक) आनि प्रवासारि आशिल्या बाष्णाक दुःखित जाळलि बायूल कश्शिकि पोळोऱ्चाक उत्कंटित जाव्नु आस्ता तश्शि हे कमलनयना, तुक्का पोळोऱ्चाक मगेलें मन इच्छा कर्ता.

भक्तांगेलो नित्ययोगु—नित्यनिरंतर ध्यान—कश्शि आस्ता म्हळळले गोपीगेत्या वर्णनांतु दिस्ता

या दोहनेऽवहनने मथनोपलेप
प्रेष्टेष्टुनार्भरुदितोक्षणमार्जनादौ ।
गायन्ति चैनमनुरक्तधियोऽश्रुकणठश्चो
धन्या व्रजस्त्रिय उरुक्रमचित्तयानाः ॥

धार काङ्डतना, कांडतना, वाटतना, सारैतना, विंदल्यारि विंदुब्नु घेतना, रङ्गतले चेईवांक समाधान कर्तना, शाणा उद्धक घालतना तशीचि झाइचें वगैरे गृहकृत्य कर्तना प्रेमाने आनि गङ्गादित कंठाने ह्या कृष्णागेले गान-कीर्तन-कर्तल्यो आनि ह्या त्रिविक्रमांतुं चित्त आशिल्यानेचि कोणाक कि सर्व मेळळलेवारि जाता (इतराचि अपेक्षा वर्ना) त्यो व्रजस्त्रियो धन्य जाव्नु आस्सति.

हे भक्त परमात्माक अत्यंत प्रिय जाव्नु आस्सति
तागेले वचन—

साधवो हृदयं महां साधूनां हृदयं त्वहम् ।
मदन्यत्ते न जानन्ति नाहं तेभ्यो मनागपि ॥

साधु (भक्त) मगेले हृदय जान्वु आस्सति; हांच साधुंगेले
हृदय जान्वु आस्सं. तांकां मज्जेशिवायि दुसरे कस्लेयि गोन्हु
आस्सना, माक्का तांचेशिवायि किंचिन्मात्रयि सुच्चना.

भक्तांगेल्या चर्येविषयांतुं अंबरीषागेले उदाहरण—

स वै मनः कृष्णपदारविन्दयोर्वर्चांसि वैकुण्ठगुणानुवर्णने ।
करौ हरेमन्दिरमार्जनादिषु श्रुतिं चकाराच्युतसत्कथोदये ॥
मुकुन्दलिङ्गालयदर्शने दृशौ तद्भूत्यगात्रस्पर्शेऽङ्गसंभ्रमम् ।
द्वाणं च तत्पादसरोजसौरभे श्रीमतुलस्या रसनां तदर्पिते ॥
पादौ हरे: क्षेत्रपदानुसर्पणे शिरो हृषीकेशपदाभिवन्दने ।
कामं च दास्ये न तु कामकाम्यया यथोत्तमश्लोकजनाश्रया
रतिः ॥

एवं सदा कर्मकलापमात्मनः परेऽधियज्ञे भगवत्यधोक्षजे ।
सर्वात्मभावं विदधन्महीमिमां तत्रिष्ठविप्राभिहितः शाशास ह ॥

भगवद्भक्तांगेल्या विषयांतुं अनुरागु आशिल्तस्लो तो
अंबरीषु आपृणागेले मन कृष्णागेल्या चरणारंविंदांतुं, उत्रं
(वचनं) विष्णुंगेल्या गुणानुवादांतुं, हात हरिगेल्या मंदिराचें
मार्जन वगैरेतुं, कान अच्युतागेल्या कथाश्रवणांतुं, दोळे
मुकुंदागेल्या मंदिरांच्या—विग्रहांच्या—दर्शनांतुं, नांक
तागेल्या (मुकुंदागेल्या) पादपद्मस्थ तुलसीच्या सुगंध
सेवनांतुं, जीब (रसनेंद्रिय) ताक्का निवेदन केळ्लाल्या अन्न
इत्यादिंतुं, पाय हरिगेल्या तीर्थक्षेत्रांच्या संचारांतुं आनि मस्तक
हृषीकेशागेल्या पादाभिवंदनांतुं प्रवृत्त कर्तालो.
भगवद्भक्तांगेलो चरणस्पर्शु अथवा तांगेले आलिंगन हेचि
तागेले स्पर्शसुख आनि विषयकामनेने न्हयि, किन्तु केवल
दास्यभावनेने हरिगेल्या प्रसादरूप मात्य गंध इत्यादिचें सेवन
हेचि ताक्का उपभोगरूप जान्वु आशिले. ह्या रीतिने
परमात्मागेल्या विश्वात्मकत्वाक अनुरूप जाळ्लीं आपृणागेलिं
कर्म सदायज्ञाधिदेवता भगवान् अधोक्षजाक अर्पण कोर्नु

कर्तल्या ताने भगवद्कृ ब्राह्मणांगेल्या सल्ल्याप्रकार ह्या
पृथ्वीचे शासन केले.
गीतेंतुलिं भक्तिपर थोडिं वचनं माक्षि प्रसंगानुसार उद्धृत केल्यांति.
अधोलिखित वचनंयि भक्तिपर जाव्यु आस्सति—

सततं कीर्तयन्तो मां यतन्तश्च दृढव्रताः ।
नमस्यन्तश्च मां भक्त्या नित्ययुक्ता उपासते ॥

श्रीकृष्णु सांगता—

भक्तिरूप अथवा सच्चारित्ररूप ब्रतांतुं स्थिर जाव्यु आस्सुनु
मगेल्या प्राप्तिखातिर प्रयत्न कर्तले भक्त सदा मगेले कीर्तन
कर्तले, माक्षा नमस्कारु कर्तले आनि नित्यनिरंतर मगेलें ध्यान
कर्तल जाव्यु प्रेमाने उपासन कर्ताति.

मन्मना भव मद्दक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।
मामेवैष्वसि युक्त्वैमात्मानं मत्परायणः ॥

मज्जांतुं मन दवर्ललो, मगेलो भक्तु आनि मगेलें पूजन
कर्तलो जा. माक्षा नमस्कारु करि. ह्याप्रकार मज्जांतुं तत्पर
जाव्यु, मगेलो योगु (ध्यान) कोर्नु माक्षाचि येव्यु मेल्लिशा.

मच्चित्ता मद्रतप्राणा बोधयन्तः परस्परम् ।
कथयन्तश्च मां नित्यं तुष्यन्ति च रमन्ति च ॥
तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ॥
ददामि युद्धियोगं तं येन मामुपयान्ति ते ॥

भक्त सदा मज्जांतुं चित्त दवर्लले (मगेलें ध्यान कर्तले),
श्रोत्र, नेत्र वगैरे बाह्य करणंयि माक्षा अर्पण केल्लुले (त्या
इंद्रियानिंयि मगेलें श्रवण वगैरे भक्ति कर्तले) अथवा (कश्शि
कि मत्स्यु जलगतप्राणु तश्शि) मद्रतप्राण जाव्यु आशिश्ले
अर्थात् मगेल्या स्मरणांतुं क्षणकालु अर्थांतर आयिल्तरी
व्याकुल जात्ले तस्ले, (अनेक भक्तांगेल्या समुदायांतुं

आशिशले वेळारि) मगेल्या विषयांतुं परस्पर बोधन कर्तले तस्ले आनि (एकान्तांतुं आशिशले वेळारियि) मगेलेचि संकीर्तन कर्तले तस्ले जाव्नु ह्या वृत्तिंतुंचि संतोषु पाव्ताति आनि रममाण जात्ताति. नित्यनिरंतर मगेल्या ध्यानांतुं तत्पर जाल्लत्या आनि केवल प्रेमाने प्रेरित जाव्नु मगेलि सेवा कर्तल्या तांकां हांव मगेल्या प्राप्तिक कारण जाल्ललें ज्ञान अनुग्रहु कर्ता.

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥
तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात् पार्थं मव्यावेशितचेतसाम् ॥

कोण कि सर्व कर्म माका अर्पण कोर्नु (ईश्वरार्पणबुद्धिने स्वकर्म कर्तले तस्ले जाव्नु,) मज्जांतुं तत्पर जाव्नु, अनन्यभावाने मगेलें ध्यान कर्तले तस्ले जाव्नु मगेलें उपासन कर्ताति, मज्जांतुंचि चित्त दर्वर्लत्या तांकां हांव ह्या जन्म-मरण प्रवाहरूप संसार समुद्रांतुं थाव्नु वग्निचि उद्धार कर्ता.
उंचावेल्या वचनांतुं ‘भक्त्या’, ‘मद्भक्तः’, ‘प्रीतिपूर्वकम्’ ह्या पदानिं पराभक्ति सूचित जात्ता. बाकिच्या पदानिं अपराभक्ति व्यक्त जात्ता.

भक्ति आनि स्वधर्मपरिपालन—

कर्मयोगाने रहित जाल्ललि भक्ति परमात्माक प्रिय जायना. ‘तस्य कार्यं न विद्यते’ म्हणु सांगिले प्रकार ज्ञानी भक्ताक तशीचि दृढवैराग्यमूलक विध्युक्त संन्यासु केल्लत्या जिज्ञासु भक्ताकयि कर्मत्यागु योग्य आस्स. बाकिच्यांक कर्मत्यागु विहित न्हयि. भक्तोत्तम अंबरिषाने पृथक्कीपालनरूप तागेलो स्वधर्मु सोणे, मात्र न्हयि, विष्णुचि देव, ऋषि, पितृ, मनुष्य इत्यादिरूपाने आस्स म्हळळत्या ह्या तागेल्या सर्वात्मकत्वाक अनुरूप जाल्ललिं होमु,

अतिथिसत्कारु वगैरे शास्त्रोक्त कर्मयि तो ईश्वरार्पणबुद्धिने कर्तालो. श्रीकृष्णपरमात्मयि ‘ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मामुपासते’ (भक्त ईश्वरार्पण बुद्धिने कर्म कोर्नु मगेलें उपासन कर्ताति) म्हुण आनि ‘यतः प्रवृत्तिर्भूतानां येन सर्वमिदंततम् । स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विन्दति मानवः ॥’ (जगाच्या उत्पत्तिक कारण जाव्नु ह्या सर्व जगांतुं भोर्नु आशिशत्या परमेश्वराक स्वकर्माचे मूलक आराधन कोर्नु मनुष्य सिद्धि पाल्ता) म्हुण सांगता. श्रीशंकराचार्यानि विष्णुसहस्रनामाच्या भाष्यांतु ह्या अभिप्रायाचिं दोनि वचनं उद्धृत केल्यांति—

वर्णाश्रमाचारवता पुरुषेण परः पुमान् ।
विष्णुराराध्यते पन्था नान्यस्ततोषकारकः ॥

वर्णाश्रमधर्मने युक्त जाव्नु आशिशत्या मनुष्याने (भक्तिचे द्वारा) पुरुषोक्तम विष्णुक प्रसन्न कोर्नु घेण्वाक साध्य आस्स. ताका संतोषकारक जाळले दुस्रो मार्ग ना.

श्रुतिस्मृती ममैवाजे यस्ते उलङ्घय वर्तते ।
आज्ञाछेदी मम द्वेषी मद्दक्तोऽपि न वैष्णवः ॥

भगवानु सांगता—

(धर्माक मूल जाव्नु आशिशत्यो) श्रुति आनि स्मृति मगेल्योचि आज्ञा जाव्नु आससति. कोणु कि तांचें उलङ्घन कर्ता, आज्ञाभंगु केल्ललिमितिं मगेलो द्वेषी जाव्नु आशिशळो तो मगेलो भक्तु जाळलतरी वैष्णवु न्हयि, अर्थात् ताने भक्तु म्हुणु म्होण्णु घेतिलतरी हांव ताका मगेलो म्हुणु स्वीकार कोरुक तयार ना.

जाळलिमितिं स्वधर्माचरणाने युक्त जाव्नु भक्तियोगाचें आचरण कोर्चेचि श्रेयस्कर जाव्नु आस्स.

आतं भागवतधर्माचें किंबहुना, आचार्यांगेत्या अभिप्रायाप्रकार

संपूर्ण गीताशास्त्राचें सारभूत जान्यु आशिले गीतेंतुले एक भगवद्वचन उद्धृत कोर्नु ह्या निष्काम भक्तियोगरूप विषयाचो उपसंहारु केल्ललो जाता—

मत्कर्मकृन्मत्परमो मद्दक्तः सङ्खवर्जितः ।

निवैरः सर्वभूतेषु यः स मामेति पाण्डव ॥

मगेल्या खातिर (माक्का अर्पण कोर्नु) स्वकर्म कर्तलो, हांवचि मुख्य गति म्हुणु भावना आशिल्लो, मगेलि भक्ति कर्तलो, जगाच्या आसक्तिने रहितु आनि प्राणिमात्रांतुं वैरभावु नातिल्लो कोणु कि आस्स तो माक्का येव्हु मेळता.

‘चिन्नपूर रविकिरण’ ह्या श्री चिन्नपूर मठाच्या मुख्यपत्राच्या एप्रिल, जुलै, ऑक्टोबर १९५५, ऑक्टोबर १९५६, ऑक्टोबर १९५७ आनि जुलै १९५८ ह्या अंकांतुल्याने पुनर्मुद्रित.

ॐ असतो मा सद्गमय ।
तमसो मा ज्योतिर्गमय ।
मृत्योर्मा अमृतं गमय ॥
ॐ शांतिः शांतिः शांतिः

SHRI CHITRAPUR MATH SHIRALI

